

izuoim v2m

Timotej Knific
Tomaž Nabergoj

izuoim glagolom

izbovuedam

Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov

NARODNI
MUZEJ
SLOVENIJE

Timotej Knific
Tomaž Nabergoj

Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov

Ljubljana 2016

SREDNJEVEŠKE ZGODBE S STIČIŠČA SVETOV

Avtorja

Timotej Knific, Tomaž Nabergoj

Avtorica seznama razstavljenih predmetov

Polona Bitenc

Uredniki

Polona Bitenc, Timotej Knific, Tomaž Nabergoj

Jezikovni pregled

Borut Petrovič Jesenovec

Ureditev seznamov literature

Barbara Jerin

Oblikovanje

Iztok Lemajič, IDFL arhitektura in oblikovanje, d.o.o.

Fotografije

Tomaž Lauko

in Boris Farič (slika 132), Andrej Furlan (133, 142, 208), Darja Grosman (152), Srečo Habič (24), Jože Hanc (11, 31, 48, 69, 94, 97, 98, 104, 113, 128, 130, 140, 151, 158, 167–169, 179, 181), Draško Josipovič (56), Timotej Knific (30, 34, 141), Marija Lubšina Tušek (16), Narodna in univerzitetna knjižnica (175, 218), Narodni muzej Slovenije (1), Matija Pavlovec (7, 44, 49, 180), Nejc Saje (57, 105), Igor Sapač (201), Vinko Šribar (143, 188), Dejan Šumak (76), Samo Tanacek (70, 74), Boris Vičič (38–40), Tomislav Vrečič (71), ZVKDS Center za preventivno arheologijo (176)

Zemljevidi

GeoPodobe Vida Bitenc s.p.

Risbe in načrti

Ida Murgelj (slike 23, 24, 29, 48, 82, 113, 134, 137, 138, 189, 200, 215) in Roman Hribar (37), Dragica Knific Lunder (12, 61), Igor Sapač (150)

Spletni viri za geografske podatke

<http://www2.jpl.nasa.gov/srtm>

<http://www.naturearthdata.com>

<http://www.eurogeographics.org/products-and-services/euroglobalmap>

<http://www.openstreetmap.org>

<http://www.eea.europa.eu/>

Spletni vir za slikovno gradivo (slika 95)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Monatsbilder_Salzburger_Handschrift_818.jpg

Izdajatelj in založnik

Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, 1000 Ljubljana, Slovenija

<http://www.nms.si>

zanj: Barbara Ravnik

Vse pravice pridržane. Brez pisnega dovoljenja lastnika avtorskih pravic je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela v kakršnem koli obsegu ali na kakršnem koli način.

Publikacija je izšla s podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Tisk

Tiskarna Present

Naklada

500 izvodov

Cena: 20 EUR

© 2016 Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

zanj: Barbara Ravnik

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(497.4)''653''(083.824)

94(4)''10/14''(083.824)

929.733(497.4)(091)(083.824)

KNIFIC, Timotej

Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov / Timotej Knific, Tomaž Nabergoj ; [avtorica seznama razstavljenih predmetov Polona Bitenc ; ureditev seznamov literature Barbara Jerin ; fotografije Tomaž Lauko ... [et al.] ; zemljevidi GeoPodobe ; risbe in načrti Ida Murgelj ... et al.]. - Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2016

ISBN 978-961-6981-04-0

1. Nabergoj, Tomaž

284712192

KAZALO

UVOD	5	TRIJE REDI	109
RIMSKI SVET SE PODIRA	9	MEČ – ZNAMENJE MOČI IN VERE	111
PREMIKI LJUDSTEV V 4. IN 5. STOLETJU		V IMENU GOSPODOVEM	115
NEMIRNI ČASI	13	LASTNIKI ZEMLJE IN PASTIRJI DUŠ	
ROMANI SOBIVAJO S PRISELJENCI	17	V ZAVETJU GRAJSKIH ZIDOV	119
UTRDITEV KRŠČANSTVA	25	SREDNJEVEŠKI OKLEPNIKI	127
VSAKDANJE ŽIVLJENJE PRED 1500 LETI	29	VOJAK NI VEČ STAN, TEMVEČ POKLIC	133
VODNI ZBIRALNIK	35	POLJE IN VAS	139
V BARBARKEM KRALJESTVU	39	NOVI LJUDJE, KRAJI IN NAČINI DELA	
NOVI IN NOVI OSVAJALCI		TISTI, KI DELAJO	141
ZLATI ČASI MESTA CARNIUM	41	ZGODNJA MESTA IN TRGI	147
PRESTIŽ IN ČAR GERMANKEGA SVETA	49	TRG GUTENWERD: POZABLJEN SKORAJ 500 LET	155
NOVA DOMOVINA SLOVANOV	59	POTI IN POPOTNIKI	163
USTALITEV NA STIČIŠČU ALP IN JADRANA		TOPLINA IN ZAŠČITA DOMA	167
SLOVANSKA SELIŠČA	61	PROSTI ČAS IN RAZVEDRILO	173
PRELOM IN PREHOD	67	MOČ ZNAKOV IN PODOB	179
LOVCI NA JELENE	77	GOVORICA PREDMETOV	185
UVELJAVLJANJE NOVEGA REDA	79	IZBOR LITERATURE	187
KARNIOLA IN KARANTANIJA V FRANKOVSKI DRŽAVI		SLIKE Z RAZSTAVE	196
POLJEDELSKI ZAKLAD	81	SEZNAM RAZSTAVLJENIH PREDMETOV (POLONA BITENC)	217
VLADAJOČI SLOJ	83	LITERATURA K SEZNAMU RAZSTAVLJENIH PREDMETOV	235
EVROPSKE POVEZAVE	93		
LJUDJE, STRUKTURE IN IDEJE SREDNJEGA VEKA	105		
OBLIKOVANJE KULTURNE KRAJINE			

UVOD

»Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov« so del stalne arheološke razstave v Narodnem muzeju Slovenije. Pripovedujejo o življenju prebivalcev na ozemlju današnje Slovenije od 5. do 15. stoletja, to je v obdobju pozne antike in srednjega veka. Ta prehodni prostor, kjer se stikajo velika geografska, jezikovna, etnična in kulturna območja, so v stoletjih med starim in novim vekom zaznamovala pomembna dogajanja in spremembe: zaton rimskega imperija, razmah krščanstva in Cerkve, nastanek barbarskih kraljestev, naselitev Slovanov, obnovitev ideje cesarstva, oblikovanje fevdalnih gospodstev, grofij in dežel, vzpon mest, krize poznega srednjega veka.

Temeljni vir pripovedi so arheološke najdbe iz pozne antike (5. in 6. stoletje), zgodnjega srednjega veka (od 7. do 10. stoletja), visokega srednjega veka (11. in 12. stoletje) in poznega srednjega veka (od 13. do 15. stoletja). Nekaj najdb, ki so zunaj tisočletnega časovnega okvira, smo vključili na razstavo zaradi njihove povezanosti z zgodbami, ki imajo zgodnejše zametke oziroma so potekale dlje časa. Srednji vek je prikazan z arheološkimi najdbami kot celovito obdobje, saj je arheologija v zadnjih desetletjih prerasla umetno razdelitev na »arheološki« zgodnji srednji vek in »zgodovinski« visoki in pozni srednji vek.

Na ogled je 830 predmetov iz Narodnega muzeja Slovenije in 16 predmetov, ki so jih posodili tri ustanove in dva zasebnika. Predmeti izhajajo s približno 70 najdišč na ozemlju Republike Slovenije. To je pomemben del dragocene zbirke poznoantičnega in srednjeveškega arheološkega gradiva, ki je sad obsežnih terenskih raziskav, skrbnih konservatorskih posegov, sodobnih naravoslovno-tehničnih analiz in večletnih preučevanj kustosov, konservatorjev, dokumentalistov ter drugih sodelavk in sodelavcev muzeja predvsem v desetletjih po drugi svetovni vojni.

Najpomembnejša najdišča, na katerih so izkopavale arheo-

loške ekipe Narodnega muzeja, so Pristava na Bledu, Blejski otok, Ajdovski gradec nad Vranjem, Gradišče nad Bašljem in Otok pri Dobravi, arheologi potapljači pa so sodelovali pri oblikovanju obsežne zbirke najdb iz Ljubljane. Prav tako so pomembne najdbe, ki so jih za muzej pridobili zgodnejši raziskovalci, zlasti z grobišča Lajh v Kranju. Dopolnjujejo jih pridobitve posamičnih predmetov, ki so jih našli naključni najditelji, iskalci z detektorjem kovin in športni potapljači.

Najdbe z arheoloških najdišč so pogosto ohranjene le delno, navadno gre za manj dragocene, vsakdanje in včasih že zavržene predmete. Vendar so zelo pomembni za spoznavanje dobe, v kateri je bila večina prebivalstva nepismena, pisne vire pa je ustvarjala učena elita. Najdbe in najdišča ne pričajo o konkretnih zgodovinskih dogodkih ali celo trenutkih iz preteklosti, ampak o vsakdanjem življenju ljudi, njihovih opravilih in navadah, bivališčih, prehranjevanju, oblačenju, vojskovanju, pogrebnih običajih – o tisti stvarnosti srednjega veka, o kateri listine, freske ali zidani oboki stavb navadno molčijo.

Gradivo je razstavljeno po posameznih temah v časovnem zaporedju, besedila na panojih ga povezujejo z zgodovinskimi okoliščinami ali s posamičnimi zgodbami o predmetih. Temu sledi tudi razstavni katalog, ki ob obširnejšem besedilu prinaša fotografije vseh razstavljenih predmetov. Te slike dopolnjujejo posnetki najdišč, sočasnih pisnih in likovnih virov. Odlomki iz zgodovinskih dokumentov omenjajo posameznike, ljudstva in dogodke, pomembne za zgodovino današnjega slovenskega ozemlja, nekateri opisujejo način življenja in ljudi tiste dobe. Zemljevidi umeščajo slovenski prostor v evropski okvir oziroma prikazujejo razporeditev in pomen posameznih najdb ali najdišč.

Poglavja od prve teme »Rimski svet se podira« do teme »Evropske povezave« je pripravil Timotej Knific, poglavja od teme »Ljudje, strukture in ideje srednjega veka« do zaključne teme »Govorica predmetov« pa Tomaž Nabergoj. Temu pregledu smo dodali izbor uporabljene literature, ki naj bralca oskrbi s podrobnejšimi prikazi posameznih tem in raziskav. Slike razstavne postavitve naj ohranijo spomin na razstavo kot muzejsko doživetje. Osnovne kataloške podatke o muzealijah prinaša seznam razstavljenih predmetov na koncu knjige, ki ga je sestavila Polona Bitenc, z dodano literaturo o posameznih predmetih.

Zastopanost in ohranjenost arheoloških najdb skupaj s po-

datki o predmetih in njihovih najdiščih sta vplivali na izbor poudarkov na razstavi. Za obdobje pozne antike in zgodnjega srednjega veka je to raznovrstnost prebivalstva, *nationum diversitas*, ki jo na začetku 6. stoletja omenja pisec in poznejši škof Enodij. Ta je bila na ozemlju današnje Slovenije velika, saj so se ob staroselskih Romanih naselili Germani, za njimi pa Slovani in tudi druge etnične skupine. O tem pričajo arheološke najdbe, ki so kljub maloštevilnosti izpovedne, izhajajo pa tako iz naselbin kot tudi iz zakladov orodja in drugih vsakdanjih predmetov ter pogosto iz grobov. Navzočnost ljudi in skupnosti, različnih po rodu, jeziku in običajih, potrjujejo tudi zapisi, v katerih učeni sodobniki opisujejo izvor posameznih plemen in ljudstev, njihove vdore na rimsko ozemlje in verižne selitve ter druge dogodke.

Arheološke najdbe in najdišča iz visokega in poznega srednjega veka pa so razporejeni predvsem na podlagi stanovske razdelitve srednjeveške družbe oziroma ob pomoči koncepta treh družbenih redov, ki se je v Evropi začel uveljavljati v 11. stoletju. Ob tem smo izpostavili nekatera izjemna najdišča, zlasti Ljubljano in srednjeveški Gutenwerd (Otok pri Dobravi). Nekateri teme presegajo tridelno razdelitev družbe, npr. promet, simbolika znakov in podob ter spremembe v oborožitvi in vojaški organizaciji.

Tisočletno obdobje pozne antike in srednjega veka je zapustilo arheološke najdbe, ki nam omogočajo videti raznovrstnost in prepletenost življenja, sobivanje starega in novega. V predmetih, ki lahko dokumentirajo povsem vsakdanje življenje ali pa prestiž in bogastvo, se skrivajo znanje, spretnost in slog mojstrov, ki so te predmete izdelali, v njihovih oblikah in okrasju razbiramo potrebe in okus naročnikov, simbolna sporočila in občutje ljudi tiste dobe.

Ljudje srednjega veka so oblikovali kulturno krajino, ki je kljub velikim spremembam v zadnjih dveh stoletjih prepoznavna še danes. Ohranjena dediščina srednjega veka, ki jo raziskuje sodobna arheologija, in bolj poglobljeno znanje o tej dobi sta zato vitalni del našega zgodovinskega zavedanja in naše kulture. Njeno izročilo ob govorici predmetov sporočajo tudi zapisane besede, ki jih v stoletjih od Brižinskih spomenikov do Primoža Trubarja lahko preberemo v slovenskem jeziku.

Razstava »Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov« je plod prizadevanj več generacij strokovnjakov in muzejskih delavcev, ki so zbirali, hranili in preučevali arheološko gradivo

– hvaležna sva, da imava priložnost to delo predstaviti javnosti; zahvaljujema se vsem, ki so v tem procesu sodelovali, tako muzejskim kolegom in kolegicam kot tudi sodelavkam in sodelavcem iz drugih ustanov. Za posojene predmete iskrena zahvala Arhivu Republike Slovenije, Pokrajinskemu muzeju Murska Sobota in Zavodu za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Maribor, ter dvema zasebnima zbirateljema. Mariji Lubšina Tušek in dr. Milanu Sagadinu iz mariborske in kranjske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine se zahvaljujema, da sta nam dovolila razstaviti in v katalogu objaviti nekatere še neobjavljene predmete s Ptuja in iz Smokuča.

Posebej se zahvaljujema ožji ekipi za pripravo razstave in kataloga: mag. Gorazdu Lemajiču za domiselno oblikovanje razstave in odlično vodenje od zasnove na papirju do postavitve, Iztoku Lemajiču za lepo grafično podobo razstave in kataloga, Poloni Bitenc za učinkovito usklajevanje dela z razstavnimi predmeti in pri pripravi kataloga, Tomažu Lauku za izvrstne posnetke razstave in eksponatov, Barbari Jerin za skrbne preglede besedil in bibliografije in Vidi Bitenc za izdelavo nazornih tematskih zemljevidov. Prav tako se za spodbudo avtorjem in naklonjenost razstavi zahvaljujema direktorici Narodnega muzeja Slovenije mag. Barbari Ravnik.

Timotej Knific in Tomaž Nabergoj

RIMSKI SVET SE PODIRA

PREMIKI LJUDSTEV V 4. IN 5. STOLETJU

Rimsko cesarstvo se je v drugi polovici 4. stoletja spopadalo z velikimi gospodarskimi težavami, državna uprava je bila oslABLJENA, prebivalstvo je pogosto trpelo zaradi vojnih razmer.

Nekatere državljanske vojne so se razpletale na zdajšnjem slovenskem ozemlju, zadnja septembra 394 pri Mrzli reki (*Fluvius Frigidus*) v zgornji Vipavski dolini, na območju alpskih zapor (*Claustra Alpium Iuliarum*). V rimsko vojsko so bile na obeh straneh vključene barbarske enote, predvsem germanske, med njimi številni Zahodni Goti in Franki.

Zahodni Goti (Vizigoti), tokrat celotno ljudstvo, ne samo vojščaki, so se na stičišču Italije in Ilirika znova zadrževali v letih 401 in 408, ko so ob vpadih v Italijo iskali prostor za stalno naselitev.

Premiki in naseljevanje ljudstev na rimskih tleh so v tem času postali nekaj običajnega. *Rimski svet se podira!* je konec 4. stoletja zapisal cerkveni učitelj sveti Hieronim, vznemirjen zaradi barbarskih vdorov. Vpadala so predvsem germanska plemena, ki so živela vzdolž meje ob Renu in Donavi. Z naseljevanjem barbarskih ljudstev se je v 5. stoletju na zahodu začelo spreminjanje rimskega sveta v srednjeveško Evropo.

Selitve ljudstev so sprožili Huni, konjeniški nomadi iz Azije, ko so leta 375 razbili državo Gotov ob Črnem morju. Zahodni Goti so se pred njimi umaknili v Trakijo, na rimsko ozemlje južno od spodnje Donave, potem vdrli v Italijo in leta 410 oplenili Rim ter se po letu 418 naselili v Akvitaniji in Hispaniji. Plemena Vandalov, Svebov in Alanov so leta 406 prekoračila zaledeneli Ren, ropala po Galiji in se po treh desetletjih ustalila na Iberskem polotoku in v severni Afriki.

Nemirno je bilo tudi drugod, na severu so v Galijo vdirali Franki, v Britanijo so se prek morja priseljevali Juti, Angli in Sasi. V Panonski nižini so do leta 454/455 vladali Huni, ki so jim bila podložna germanska (Vzhodni Goti, Gepidi, Rugijci, Skiri, Heruli, Svebi) in iranska ljudstva (Alani in Sarmati).

Slika 1
Zlatnik cesarja Teodozija I. (379–395), najden v reki Ljubljanici.

BITKA PRI PETOVIONI IN SPREJEM CESARJA TEODOZIJA V ĚMONI LETA 388

OPIS SPOPADAJ PRI PETOVIONI, KJER SO SE NA TEODOZIJEVI STRANI BOJEVALI SKUPAJ Z RIMSKIMI ENOTAMI TUDI KONJENIŠKI ODDDELKI VZHODNI GOTOV, HUNOV IN ALANOV, BARBARSKEH ZAVEZNIKOV, NASELJENIH OD LETA 380 V RIMSKI PANONIJI:

KO JE KONČNO NAPOČIL DAN, SE JE POLJE TRESLO OD VOJSKE. NA KRILIH RAZPOREJENI KONJENIKI, LAHKO OBOROŽENI VOJAKI, KI SO BILI PRED BOJNIMI PRAPORI ... IN V ČETVEROKOTNIK RAZPOREJENE LEGIJE, VSI SO HITELI S POSPEŠENIM KORAKOM IN ZAVZELI ŠIRNI PROSTOR, KAMOR JE MOGLA SEČI OKO. POGUM SE ŠE NI MOGEL IZKAZATI, KO JE ŽE ZMAGOVALA DISCIPLINA. POTEM PA, KO STA SE BOJNI VRSTI PRIBLIŽALI NA LUČAJ KOPJA IN SE JE Z OBEH STRANI VSULA PLOHA SULIC IN PUŠČIC, SE JE ZAČEL BOJ Z MEČI: VOJAKI, KI SO SE SPOMNILI NEKDANJEGA POGUMA, SVOJEGA RIMSKEGA IMENA IN NE NAZADNJE SVOJIH CESARJEV, SO USODO DRŽAVE VZELI V SVOJE ROKE.

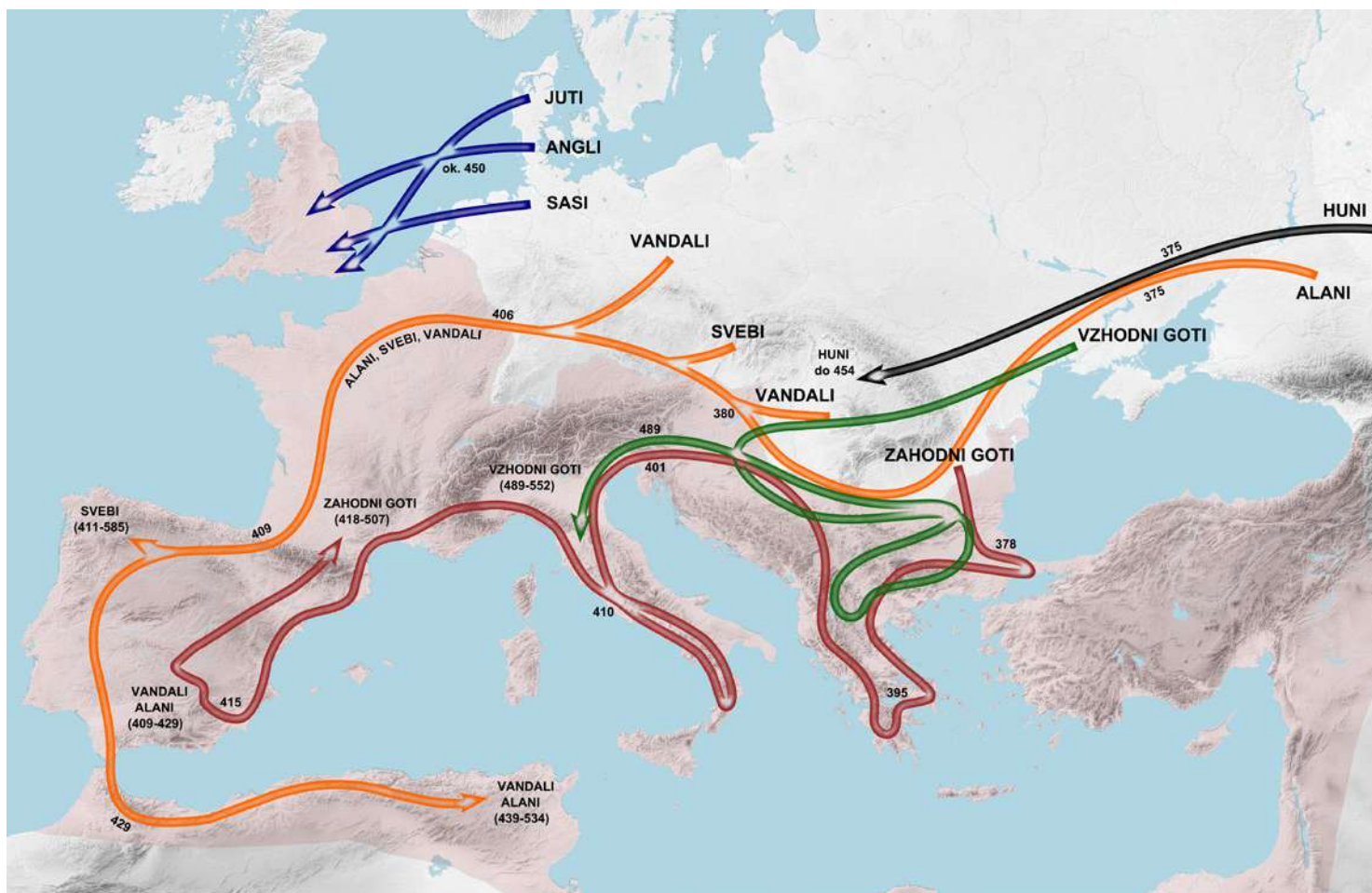
PO ZMAGI JE TEODOZIJ PRIŠEL V ĚMONO IN TAM SO GA PREBIVALCI NAVDUŠENO POZDRAVILI. PRED TEM JIH JE STISKALA VOJSKA SAMOZVANEGA CESARJA MAGNA MAKSIMA, V KATERI JE BILA VELIKO BARBAROV Z ZAHODA, ZLASTI FRANKOV.

TUDI ZVESTA ĚMONA SE OB NOVICI, DA TI PRIHAJAŠ (TEODOZIJ), NI OBOTAVLJALA; ODPRLA JE VRATA, PLANILA IZ MESTA IN TI POHITELA NASPROTI ... KAKOR JE MESTO SVOBODNO ZADIHALO PO DOLGEM OBLEGANJU, KI GA JE TIRAN (MAGNO MAKSIM) POTEPTAL, KER JE BILA ZARADI SVOJE LEGE POD ALPAMI KAKOR NEKAKŠEN PRAG VOJNE, TAKO VELIKO IN PRISTNO JE BILA VESELJE, DA BI SE ZDELO PRETIRANO, KO NE BI BILA RESNIČNO.

(PACATUS, PANEGYRICUS DICTUS THEODOSIO. IZ: R. BRATOŽ, MED ITALIJO IN ILIRIKOM, 2014, 153–155)

Slika 2

Smeri vpadov in območja naseljevanja barbarskih ljudstev od prihoda Hunov (375) do ukinitve Zahodnega rimskega cesarstva (476).

RIMSKI CESAR IN VOJSKOVODJA BARBARSKEGA RODU NA MEJI MED VZHODOM IN ZAHODOM

TEODOZIJ I. JE BIL ZADNJI CESAR, KI JE VLADAL NAD CELOTNIM RIMSKIM IMPERIJEM. TAKŠNO OBLAST STA MU ZAGOTOVILI ZMAGI V DRŽAVLJANSKIH VOJNAH, KI STA V LETIH 388 IN 394 POTEKALI NA MEJNEM OBMOČJU MED ITALIJO IN ILIRIKOM. MED PRVO VOJNO JE TEODOZIJ PO ODLOČILNEM SPOPADU PRI PETOVIONI (PTUJ) DOŽIVEL SLOVESEN SPREJEM V EMONI (LJUBLJANA). DRUGA DRŽAVLJANSKA VOJNA SE JE KONČALA Z BITKO PRI MRZLI REKI; O NJEJ POROČA KAKIH 15 ANTIČNIH PISCEV. TEODOZIJEVI ARMADI, V KATERI SE JE BOJEVALO VEČ BARBARSKIH SKUPIN, JE PO PISNIH VIRIH POMAGALA K ZMAGI TUDI SILOVITA BURJA, KI JE PIHALA SOVRAŽNIKOM V OBRAZ.

MED POVELJUJOČIMI TEODOZIJEVIMI OFICIRJI JE BIL TUDI STILIHON, PO OČETU VANDALSKEGA RODU. POZNEJE JE STILIHON POSTAL VRHOVNI POVELJNIK RIMSKE VOJSKE IN CELO CESARSKI NAMESTNIK NA ZAHODU. MED VOJNIMI POHODI JE Z ARMADO VEČKRAT PREKORAČIL OBMOČJE ALPSKIH ZAPOR IN DO SMRTI LETA 408 S SILO IN POGAJANJI ZADRŽEVAL ZAHODNE GOTE OB VPADIH V ITALIJO. BIL JE KLJUČNI VOJSKOVODJA NA VZHODNI MEJI ITALIJE.

Slika 3
Upodobitev rimskega vojskovodja Stilihona na slonokoščenem diptihu, ki ga hrani zakladnica stolnice v Monzi (©Museo e Tesoro del Duomo di Monza).

NEMIRNI ČASI

O militarizaciji ozemlja na stičišču Italije in Ilirika pričajo razvaline alpskih zapor, najdbe kovinskih delov vojaške oprave in različno orožje. Posebna vrsta rimskega orožja so plumbate, z zavezniškimi germanskimi enotami je mogoče povezati bojne sekire. Na negotove razmere kaže tudi skrito premoženje, kot so zakladi denarja ali dragocenih predmetov.

V najdbi z Limberka je več kot 70 kosov poznorimskega orodja, orožje, okovi in kos surovega železa. Kratek dvorezni meč z zareza je ena od arheoloških najdb, ki dokazujejo navzočnost barbarskih skupin ali posameznikov na ozemlju zdajšnje Slovenije od poznega 4. do poznega 5. stoletja.

Manj očitne so sledi Hunov, ki so leta 452 dvakrat prešli območje alpskih zapor, spomladi na poti v Italijo in jeseni ob vrnitvi v Panonijo. Kot sporoča sodobnik Prosper Tiro, Huni ob vpadu niso imeli težav: *Ko je Atila nadomestil izgube, ki jih je bil utrpel v Galiji (leta 451), je z okrepljenimi silami sklenil vdreti čez Panonijo v Italijo. Medtem pa naš poveljnik Aetius po dogodkih prve vojne ni ukrenil prav ničesar, tako da niti ni izkoristil pregrad v Alpah, ob katerih bi bilo mogoče odbiti sovražnike; mislil si je pač, da mu preostaja poslednje upanje samo še v tem, da jo s cesarjem vred pobriše iz Italije.* (Prevod Kajetan Gantar)

Slika 4

Največ orodja v zakladni najdbi z Limberka je bilo namenjenega obdelavi lesa (sekire, svedri, dleta, tesla, gibljivo rezilo za obsekavanje, polkrožno rezilo, utornik in okrogli žagi). Za različna opravila so lahko uporabljali kladivo, šestilo in škarje, neznana je namembnost dolge palice s široko skovanim koncem. Za izdelavo lukenj za toporišča pri kovaških izdelkih je primeren masiven prebijač, kot surovina za kovanje pa velik kos surovega železa. V zakladu je tudi več okovov ključavnic in ključev ter žebeljev. Med železne dele voza sodijo trije obroči za okovanje pesta, osrednjega dela pri kolesu, in oba sornika, klina za vezavo podvozja. Posebnost med predmeti vsakdanje rabe je ovratnica z verigo, od orožja sta bila v zakladu z Limberka meč in sulična ost.

Zakladne najdbe poznorimskih železnih predmetov, predvsem orodja, so v Sloveniji pogoste. Daleč največji je zaklad z Limberka, med večjimi je še najdba z Grdavovega hriba pri Radomljah, v kateri je bilo 23 predmetov.

VERIGA Z OVRATNICO Z LIMBERKA

ŽELEZNO VERIGO Z OVRATNICO (SL. 4, DESNO ZGORAJ) SO LAHKO UPORABLJALI ZA PRIVEZOVANJE ŽIVALI ALI PA ZA VKLEPANJE UJETNIKOV. MED TEGOBA MI, KI SE OMENJAJO V OKOLICI AKVILEJE MED VPADOM ZAHODNIH GOTOV V ITALIJO, JE TUDI VOJNO UJETNIŠTVO PRI BARBARIH. NEKI OČIVIDEČ OZNAČUJE LOV NA LJUDI, PLENJENJE ŽIVINE IN PUSTOŠENJE POLJ KOT »KUŽNO BOLEZEN« IN »SMRTONOSNO POGUBO«.

Meč z zarezama z Limberka

Meč je vzhodnega izvora, po dolžini se ujema z večino od več kot 110 mečev kavkaško-krimskega tipa s približno 50 najdišč od Kaspijskega jezera do Francije. Večinoma so grobne najdbe, edino meč z Limberka je del zaklada. Pogosto jih povezujemo z iranskimi Alani, ki so se razselili od Kavkaza do Iberskega polotoka in celo v Afriko. Del Alanov je v letih 380–406 živel kot federatska skupina na Panonskem območju. Znotraj rimske države naseljeni federati so po pogodbi morali varovati mejo in sodelovati v rimski vojski, rimska stran pa jih je oskrbovala s hrano in sredstvi za preživljanje. Na braniku Italije so se Alani bojevali na Teodozijevi strani v obeh državljanskih vojnah (leta 388 in 394), cesarstvu pa so ostali zvesti tudi ob vpadu Zahodnih Gotov v Italijo (401) in v odločilnih spopadih zelo pomagali Stilihonu.

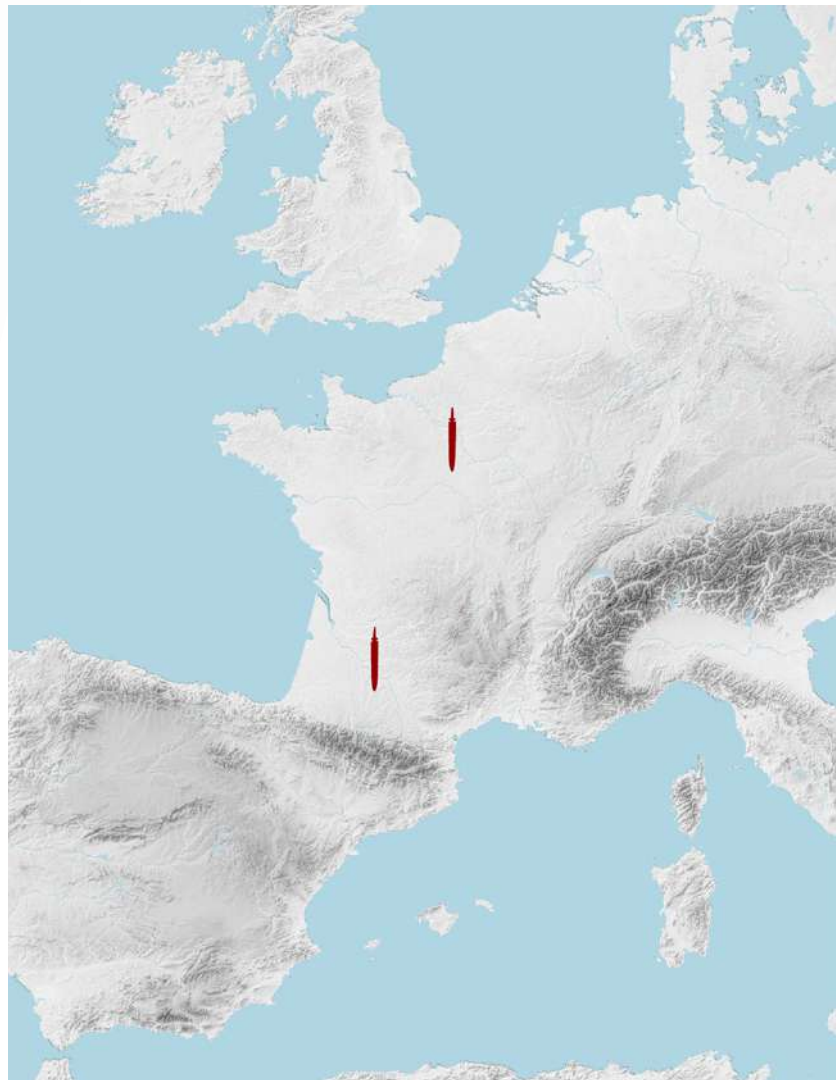
Lastnik zaklada z Limberka je bil rokodelec, ki je uporabljal rimsko obrtno znanje, in hkrati vojak, verjetno barbarskega rodu, večšč bojevanja z vzhodnjaškim mečem.

Slika 6
Najdišča kratkih mečev z zarezami (3.–7. stoletje).

Slika 5

Med poznorimskim orožjem so posebnost plumbate (*plumbatae*), železne osti s svinčeno obtežilno oblogo in kratkim lesenim nasadilom, dolge približno 50 cm. Z njimi so bili oboroženi vojaki dveh ilirskih legij (*Legio I Iovia*, *Legio I Herculia*). S premiki obeh elitnih enot po imperiju se precej ujemajo tudi najdišča plumbat, območji s pogostejšimi najdbami sta poleg Britanije tudi severovzhodna Italija in zahodna Slovenija.

Sekire z uvito sprednjo stranjo so na območju alpskih zapor nerimsko orožje, povezovati jih je mogoče z oborožitvijo Frankov. Veliko takšnih sekir so našli na ozemlju med Renom in Loaro, pogosto v grobovih germanskih vojščakov iz druge polovice 4. in prve polovice 5. stoletja, ki so po opravi sodeč služili v rimski vojski. V poznem 5. stoletju so se iz takšnih sekir razvile franciske (*franciscae*), značilne frankovske metalne sekire.

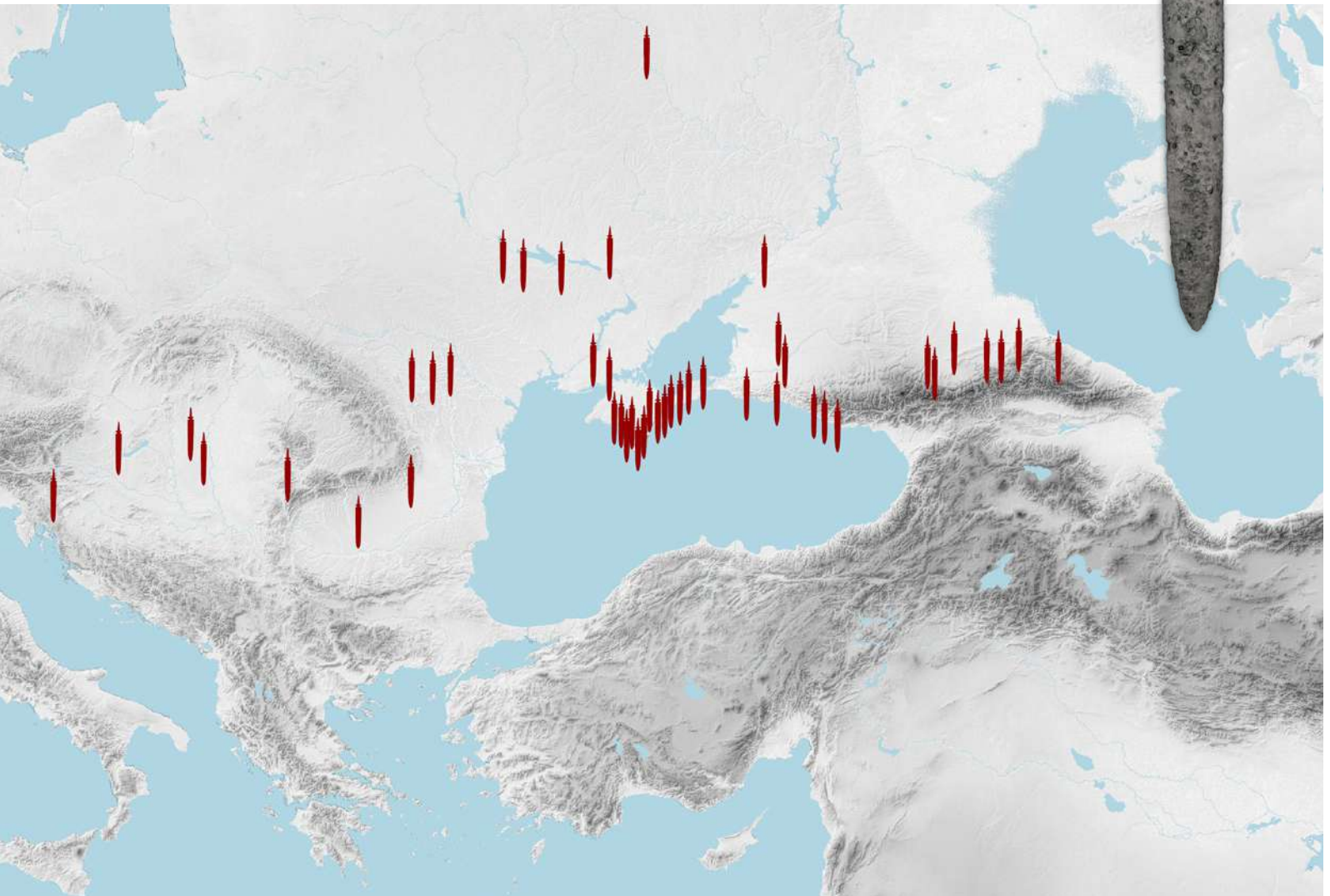
ZAKLAD ZLATNIKOV IZ TUNJIC

ATILA, VLADAR HUNOV, JE ZASNUBIL CESARICO HONORIJO, DA BI S POROKO POSTAL GOSPODAR POLOVICE ZAHODNEGA RIMSKEGA CESARSTVA. KER SO MU TO PREPREČILI, IN TUDI ZARADI DRUGIH CILJEV, SO HUNI LETA 451 VDRILI V GALIJO, LETA 452 PA V ITALIJO. ZARADI STRAHU, KI GA JE SPROŽIL NJIHOV POHOD V ITALIJO, SO BILI VERJETNO ZAKOPANI ZLATNIKI V TUNJICAH.

NAŠLI SO JIH OTROCI LETA 1842 NA NEKEM GRIČKU BLIZU TUNJIŠKE CERKVE; PO PRVEM POROČILU JE ZAKLAD SESTAVLJALO OD 14 DO 17 ZLATNIKOV, DANES JE ZNANIH 12. NJIHOV LASTNIK JE BIL VSEKAKOR PRIPADNIK PREMOŽNEGA SLOJA, SAJ JE SREDI 5. STOLETJA ZNESEK MED 15 IN 20 ZLATNIKI POMENIL TRI DO ŠTIRI LETNE PLAČE NIŽJEGA URADNIKA, VOJAKA ALI OBRTNIKA.

Slika 7
Zlatnik (*solidus*), skovan za cesarico Honorijo v letih 433–454, iz zaklada, ki so ga našli v Tunjicah.

ROMANI SOBIVAJO S PRISELJENCI

V negotovih razmerah se je spremenila poselitvena podoba na območju severnega Jadranskega morja in Vzhodnih Alp. Prebivalstvo se je začelo umikati v višinske naselbine, takšna naselitev se je po propadu Zahodnega rimskega cesarstva (476) ustalila za več kot sto let.

Naselbine so si bile podobne, na najvišjem mestu je stala cerkev ali več sakralnih stavb, na pobočjih naokrog so se stiskale stanovanjske hiše in zbiralnik za kapnico. Naselbino je obdajalo obzidje z obrambnimi stolpi, ob poti zunaj obzidja je bilo pokopališče. Tedanja krajina je bila zaradi višinskih naselbin podobna zdajšnji Istri s slikovitimi kamnitimi meseci na dominantnih vrhovih.

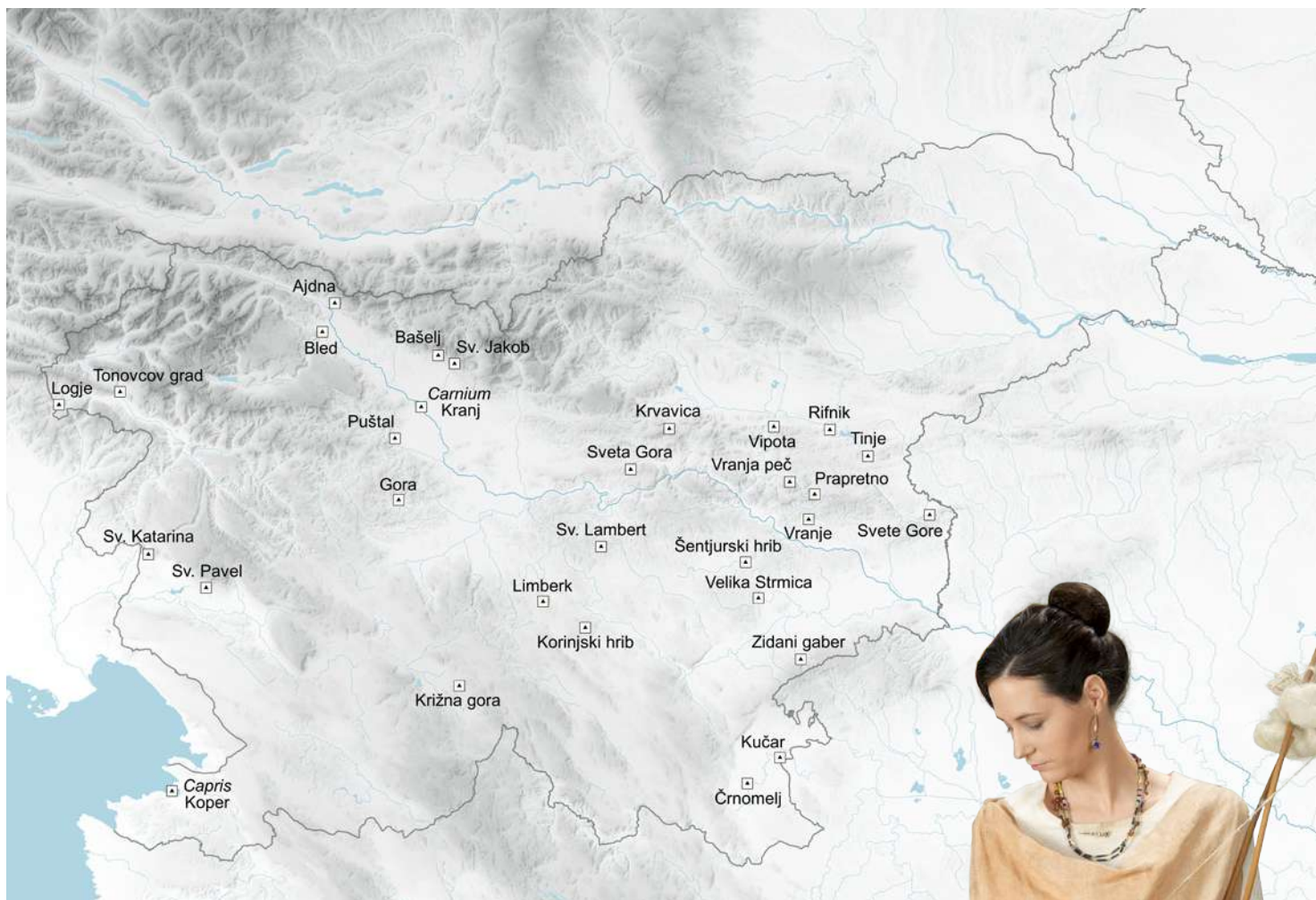
V poznem 5. in 6. stoletju so v višinskih naselbinah prebivali staroselski Romani. Takrat so bili večinsko prebivalstvo skoraj na celotnem ozemlju zdajšnje Slovenije. Ob njih so živeli tudi tujci, predvsem Germani – Vzhodni Goti in Langobardi ter z njimi povezane skupine pripadnikov drugih ljudstev. Vzhodni Goti so v te kraje prišli po ustanovitvi kraljestva v Italiji (489/493), Langobardi pa po ozemeljskih pridobitvah sredi 6. stoletja.

O etnični pestrosti pričajo številni pisni viri, zaznati jo je mogoče tudi iz arheoloških najdb. Germansko okrasje je zelo drugačno od staroselskega, zaradi medsebojnih modnih vplivov pa so te razlike včasih zabrisane. Značilen pojav je tudi umetno preoblikovanje lobanje. V Sloveniji so našli okostja s preoblikovanimi lobanjami v Kranju, Dravljah pri Ljubljani in na Ptujju.

Slika 8

Romani so obdržali vse priljubljene vrste osebne okrasje iz poznorimskega obdobja. V 5. stoletju so starejše oblike uhanov zamenjali uhani s kocko ali poliedrom (desno spodaj), v 6. stoletju postanejo modni uhani s košarico (levo spodaj). O tem pričajo najdbe z grobišč romanskega prebivalstva na Pristavi na Bledu in Rifniku pri Šentjurju. Zlati in srebrni uhani, narejeni v tehniki filigrana in granulacije, so prestižni izdelki zgodnjebizantinskih zlatarskih delavnic, bronasti pa njihove cenejše imitacije, razširjene med Romani na severnojadranskem in vzhodnoalpskem ozemlju.

Običajen nakit so bile tudi okrasne igle (v sredini levo), nekatere z glavico v obliki poliedra, ter ogrlice iz steklenih in jantarnih jagod, zapestnice z odebeljenimi konci, prstani, pogosto okrašeni z vrezanimi križi, in različne okrasne zaponke. Veliko je tradicionalno oblikovanih v podobi živali, na primer petelina ali konja (levo zgoraj). Redkejšje so zaponke samostrelne oblike, zlasti kakovostni bizantinski izdelki iz 6. stoletja, kot je primerek z Gradišča v Cerknem (v sredini), ki ima veliko primerjav na najdiščih Balkanskega polotoka in spodnjega Podonavja. Romani so nosili po eno okrasno zaponko. Veliko nakita je okrašenega z vrezanimi krožci s piko v sredini. Ta starinski, že v prazgodovini pogost in v pozni antiki znova zelo priljubljen motiv je vrezan tudi na okrogli zaponki z Gradca nad Prapretnim (v sredini). Po obliki in okrasu je podobna številnim zaponkam z najdišč na frankovsko-alamanskem ozemlju, ki pa imajo vedno križno razporejen okras.

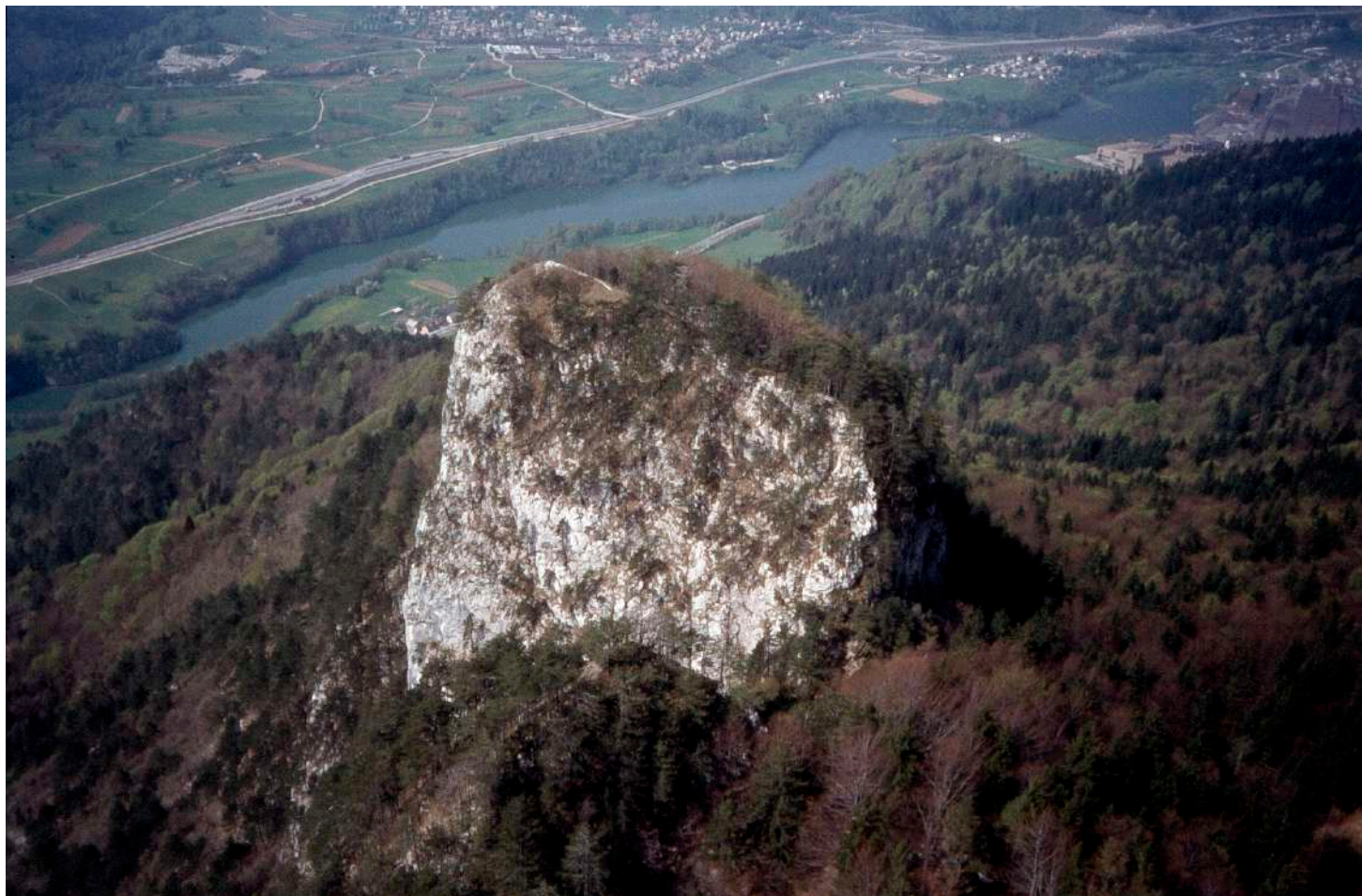
Slika 9

Poznoantične utrjene višinske naselbine na ozemlju današnje Slovenije v poznem 5. in 6. stoletju. Nekaj naselbin je v tem času stalo tudi v nižinah na naravno zavarovanih krajih, kot so sotočja rek (Kranj, Črnomelj) ali otoki (Koper).

Slika 10

Noša romanske staroselke iz poznega 6. stoletja je prikazana na podlagi najdb iz groba, ki so ga arheologi odkrili na Pristavi pod Blejskim gradom. Blejska Romanka – po slovensko Vlahinja – si je lase prevezovala s trakom, na katerem je bilo osem bronastih obročkov, nosila je bronaste uhane, ogrlico iz steklenih in jantarnih jagod ter prstana na levi roki. Na prsih ji je oblačilo spenjala srebrna zaponka, podlaket desnice ji je oklepala železna zapestnica. S pasu, ki se je zapenjal s srebrno zaponko, je visel mošnjiček, v katerem sta bila shranjena železno kresilo in nožiček. Pas z mošnjičkom so pri pokopu razvezali in ga položili k nogam pokojnice.

Slika 11

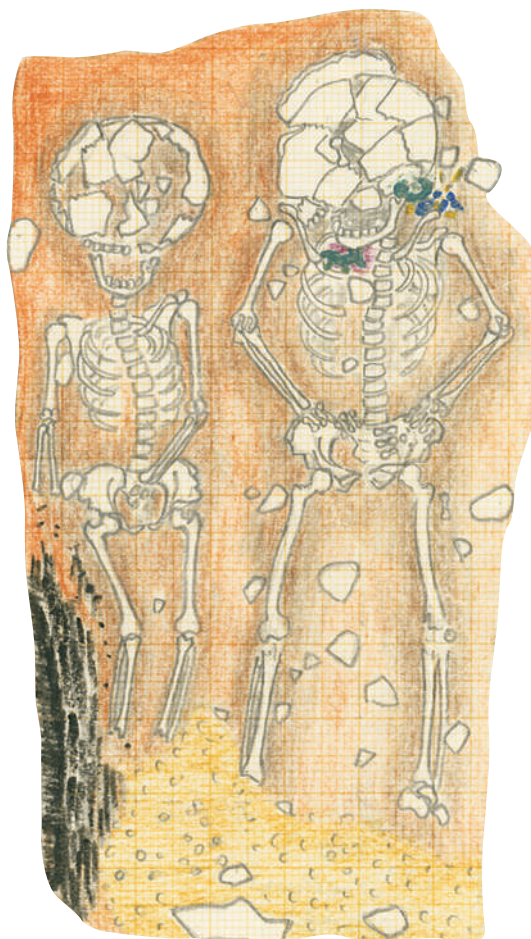
V poznem 5. in 6. stoletju je stala na Ajdni nad Potoki, na prepadnem vrhu nad Gornjesavsko dolino, utrjena naselbina Romanov. Zgrajena je bila na višini okoli 1040 metrov, najvišje med več kot tridesetimi višinskimi naselbinami, odkritimi v Sloveniji.

FIBULA Z GRADCA PRI VELIKI STRMICI

OKRASNE ZAPONKE SO ZNAČILEN DEL GERMANSKE ŽENSKE NOŠE. ŽENSKE IZ VZHODNOGERMANSKIH PLEMEN ZAHODNIH IN VZHODNIH GOTOV TER GEPIDOV SO SI SPENJALE OBLEKO (UKROJENO KOT GRŠKI PEPLOS) NA RAMENIH S PAROM OKRASNIH ZAPONK. V ZGODNJEM OBDOBJU, KO SO TA LJUDSTVA PREBIVALA OB ČRNEM MORJU (PRIBLIŽNO DO LETA 370), SO BILE NAREJENE IZ SREBRNE PLOČEVINE. V 5. STOLETJU (PRIBLIŽNO DO LETA 470) SE POJAVLJAJO V SREDNJEM PODONAVJU TUDI ZLATI PRIMERKI, OKRAŠENI Z GRANATI, IN PRVE ULITE SREBRNE FIBULE, OKRAŠENE S SPIRALNIMI MOTIVI V TEHNIKI KLINASTEGA VREZA. TAKŠNA JE TUDI VELIKA FIBULA Z GRADCA PRI VELIKI STRMICI (SL. 13, V SREDINI LEVO). VERJETNO JE BILA NAREJENA V PODONAVJU, MORDA SIRMIJU (SREMSKA MITROVICA), V DRUGI POLOVICI 5. STOLETJA, PRED LETOM 489, KO SO SE VZHODNI GOTO PRESELILI IZ PODONAJA V ITALIJO.

Slika 12

Terenska risba dvojnega otroškega groba na Pristavi pod Blejskim gradom. Deklica je bila pokopana z nakitom, značilnim za romansko prebivalstvo, z uhani s košarico, ogrlico iz steklenih jagod in okrasno zaponko v podobi konja.

Slika 13

Arheološke najdbe, ki jih je mogoče povezovati z različnimi barbarskimi skupinami, s katerimi so prišli v stik prebivalci na stičišču Italije in Ilirika v poznem 4. in zgodnjem 5. stoletju, so kljub maloštevilnosti izpovedne. Manjše grobišče je bilo odkrito na Ptujskem gradu, posamezni grobovi v Ljubljani, naselbinski ostanki pa v Predjambi pri Postojni. Navzočnost tujega prebivalstva potrjujejo tudi posamične najdbe na nekaterih zgodnjih višinskih naselbinah (Gradišče na Čepni, Sv. Lambert pri Pristavi nad Stično).

Iz tega časa sta fibuli samostrelne oblike (desno v sredini), nekoliko mlajša pa je preprosta ločna fibula (na vrhu); vse imajo številne primerjave na območju gotske države ob Črnem morju. S tem območjem so lahko povezani tudi koščeni piramidasti obeski (desno

v sredini), ki naj bi ponazarjali Herkulov ali Donarjev kij, najdeni pa so bili na Ptujskem gradu in v Kranju.

Nekaj najdb je povezanih tudi s srednjedonavskim ozemljem, z naselitvenim območjem Svebov; takšna je okrasna zaponka iz groba mlade ženske, odkritega na vrtu Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani (tretja od zgoraj; v grobu so bile tudi steklene in jantarne jagode).

Mlajši sta delno ohranjeni »nomadski« ogleđali iz bele kovine, bakrove zlitine z veliko kositra, ki sta vzhodnega izvora (levo zgoraj). Najpogostejše barbarske najdbe so germanske okrasne zaponke, večinoma iz poznega 5. in 6. stoletja. Srebrne in pozlačene zaponke so različnih oblik (z izrastki, v obliki ptice ali črke S), z globoko vrezanim okrasom, pogosto z vložki iz granatov. S poldragimi kamni so okrašeni tudi prstani, različni obeski in mrežasti okovi.

Slika 14

Modne vplive, ki so jih sprejemali Romani, kažejo splošno razširjeni predmeti, kot so bronasto posodje, okrasne zaponke, na primer v podobi jezdeca ali škržata, ter pri vseh prebivalcih noša zelo priljubljenih pasnih spon s ščitasto oblikovanim trnom. Nosili so zapestnice z drobnim žigosanim okrasom, ki je podoben odtisom na germanski lončenini, in izdelovali preproste posnetke germanskih okrasnih zaponk, okrašene z vrezanimi krožci s piko v sredini. Ob značilnih romanskih dvovrstnih glavnikih so postali pogostejši tudi dolgi glavniki z eno vrsto zobcev.

SKRIVNOST PREOBLIKOVANIH LOBANJ

Slika 15

Preoblikovana lobanja vojščaka s Ptuja iz druge polovice 5. stoletja in rekonstrukcija njegove glave. Oblika lobanje se je spremenila zaradi prevezovanja glave s trakom prek čela in zatilja. To je oviralo rast lobanje v dolžino in širino, ne pa v višino. Analiza okostja mladeniča drobne postave, visokega okrog 163 cm, ki je umrl star približno 21 let, je pokazala več mongolidnih značilnosti, po katerih je mogoče sklepati, da je bil azijskega, verjetno hunskega porekla. Nekateri znaki na okostju kažejo na dejavnosti, povezane z ježo in uporabo loka. Na hunsko poreklo mladeniča kaže tudi pozlačen rogljičast uhan, najden ob lobanji. Takšne uhane, navadno po en primerek, so našli v moških grobovih od Panonske nižine do Urala. (Rekonstrukcija glave Ágnes Kustár)

PRI ŠTEVILNIH OKOSTJIH IZ 5. IN 6. STOLETJA, NAJDENIH OD KASPIJSKEGA JEZERA DO FRANCIJE, JE BILO UGOTOVLJENO UMETNO PREOBLIKOVANJE LOBANJE. IZVOR

OBIČAJA POVEZUJEJO Z IRANSKIMI SARMATI IN ALANI, NJEGOVO ŠIRITEV PA S HUNI IN NJIM PODLOŽNIMI PLEMENI. POZNEJE JE PREOBLIKOVANJE POSTALO MODNO TUDI PRI GERMANSKIH LJUDSTVIH, MED GEPIDI, GOTI, BAVARCI, ALAMANI, BURGUNDI IN DRUGIMI.

KAKŠEN JE BIL NAMEN UMETNEGA PREOBLIKOVANJA LOBANJE, NI ZNANO. LAHKO JE IZHAJALO IZ TEŽNJE PO PRIBLIŽEVANJU LEPOPTEMU IDEALU, MORDA JE BILO ZNAMENJE DOLOČENE PRIVILEGIRANE SKUPINE LJUDI. ŽELENO OBLIKO SO DOSEGLI S PREVEZOVANJEM GLAVE S TRAKOVI. POVIJATI SO JO ZAČELI TAKOJ PO ROJSTVU OTROKA, KO SO MEHKI DELI LOBANJE ŠE KOSTENELI. Z BLAGIM, VENDAR STALNIM PRITISKOM SO LOBANJO LAHKO POVIŠALI ALI PODALJŠALI.

Slika 16

Vojščaka s preoblikovano lobanjo so pokopali v opuščeni rimskodobni peči za žganje apna.

Slika 17

V grobu vojščaka s Ptuja so našli enorezni meč, z bakrenimi ploščicami okrašeno pasno spono, bronasto pasno prečko, železen okov torbice, kresilo s kresilnim kamnom, koničasto orodje, nož in pozlačen rogljičast uhan. Tudi v grobu v Dravljah pri Ljubljani, v katerem je bil pokopan moški z umetno preoblikovano lobanjo, je bil najden enorezni meč. Med 49 odkritimi grobovi je bil to edini grob z orožjem. Najdba je nenavadna, saj je po značilnih pridatkih grobišče iz Dravelj pripisano Vzhodnim Gotom, ki umrlih niso pokopavali z orožjem.

Slika 18

Nakit s krščansko simboliko

Zlat obesek z monogramskim križem je zgodnejbizantinski izdelek v tehniki filigrana. Iz tega okolja izvira tudi okrasna zaponka z vrezanim križem (levo spodaj), značilna za podonavsko-balkanski prostor v 6. stoletju. Okrasne zaponke v obliki križa so pogoste najdbe na severnojadranskem in vzhodnoalpskem ozemlju. Različica, ki ji pripada zaponka s koničastimi kraki z Ajdovskega gradca nad

Vranjem (srednja), je bila še posebej priljubljena med romanskim prebivalstvom na območju današnje Slovenije. Tu so našli tudi več okrasnih zaponk v podobi ptičev; pojavljajo se v dveh oblikah, kot kakovostni uliti izdelki in kot preprosti pločevinasti posnetki. Ulita zaponka v podobi pava je z grobišča na Bledu (zgoraj), pločevinasta v podobi goloba pa iz višinske naselbine na Sv. Lambertu pri Pristavi nad Stično.

UTRDITEV KRŠČANSTVA

PAV Z BLEDA

OKRASNE ZAPONKE V PODOBI PAVA SO BILE PRI ROMANIH ZELO PRIJUBLJENE. NOSILA JO JE TUDI MLADA ŽENSKA, KI SO JO POKOPALI NA GROBIŠČU POD GRAJSKIM GRIČEM. MITOLOŠKE KORENINE TEGA MOTIVA SEGajo V STAROGRŠKO DOBO, KO JE BIL PAV SPREMLJEVALEC BOGINJE HERE. KER JE RIMSKO VERSTVO SPREJELo V SVOJ PANTEON GLAVNE GRŠKE BOGOVE, SO TUDI JUNONO, GRŠKO HERO, UPODABLJALI S PAVOM. V OBDOBJU ZGODNJEGA KRŠČANSTVA JE PAV POSTAL SIMBOL NESMRTNOSTI.

Slika 19

Donatorski napis diakona Justinijana, nižjega klerika, ki je deloval v krščanski skupnosti v Celeji. Napis se je ohranil na talnem mozaiku tamkajšnje cerkve iz zgodnjega 5. stoletja. V njej je 13 napisov, ki sporočajo imena 26 donatorjev. Takšni napisi so bili zelo pogosti v provinci *Venetia et Histria*, posebej še v Akvileji in Gradežu (iz: E. Riedl, *Reste einer altchristlichen Basilika im Boden Celeja's, Mittheilungen der K. K. Central-Commission* 24, 1898).

V poznem 4. in zgodnjem 5. stoletju se je na ozemlju zdajšnje Slovenije uveljavilo krščanstvo. V mestih so krščanske skupnosti gradile imenitne cerkve s talnimi mozaiki. V Emo- ni in Celeji (Celje) so se ohranili mozaični napisi, ki omenjajo posameznike iz tamkajšnjih krščanskih skupnosti, med njimi tudi arhidiakona Antioha in diakona Justinijana. Pomembno je postalo čaščenje mučencev in relikvij.

Novo obdobje gradnje cerkva se je začelo v poznem 5. stoletju. Po propadu Zahodnega rimskega cesarstva (leta 476) in v zgodnji dobi vzhodnogotske države (po 489/493) so Romani začeli na vrhovih gričev zidati utrjene naselbine, ki so se od starejših razlikovale po tem, da je imela v njih osrednje mesto ena ali več preprostih cerkev. Naselbine so bile obljudene do okrog leta 600, potem pa so druga za drugo propadle.

V razvalinah višinskih naselij je bila večkrat najdena cerkvena oprema, ki izvira iz zgodnjega krščanskega obdobja (pozno 4. in zgodnje 5. stoletje), kot so lestenci, kadilnica in okrašena pločevinasta okova (sl. 20, 21). Iz poznejšega obdobja, iz 6. stoletja, je pogostejši nakit s krščansko simboliko, predvsem zaponke v obliki križa in v podobi pava ali goloba, ohranili so se tudi manjši deli cerkvenega pohištva.

Številne razvaline višinskih naselbin so arheologi našli na območju celejske škofije, med njimi tudi na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici. Tam so odkrili ostanke dveh cerkva in krstilnice. Postavljene so bile na najvišjem mestu v naselbini, notranje stene so bile poslikane, tla pokrita z maltnim tlakom, okna zastekljena.

Zgornja cerkev na Ajdovskem gradcu, dolga 13,75 m in široka 8 m, se je na vzhodni strani končala s polkrožno apsidno ladjo, ki je bila s stopnico in leseno pregrado razdeljena na prostor za vernike in na prezbiterij. Ob južni steni sta bila veža s tremi prostori in vhod v cerkev. To je bila verjetno glavna cerkev, v kateri so opravljali mašni obred.

Spodnja cerkev, na nižji terasi, velika 16,3 x 7,4 m, je bila povezana s krstilnico. V cerkvi je bila polkrožna klop za duhovnike, pred njo je stala štirinožna marmorna oltarna miza, od katere so se ohranili rob plošče in odlomka stebričkov. Pred stopnico, ki je ločevala prezbiterij od prostora za vernike, je bil kamnit prag. Cerkev je bila verjetno konsignatorij, prostor, v katerem so birmali.

Na severni strani se je spodnje cerkve držala krstilnica, široka 5,4 m, s šesterokotnim krstilnim bazenčkom. Na mestu oltarja so v kamniti skrinji našli ostanke lesenega relikviarja z bronastim okovjem.

Na območju škofije v Celeji se je ohranila tudi marmorna plošča z nagrobnim napisom (epitafo) škofa Gavdencija (sl. 26). Latinski napis sestavlja osem heksametrov, ki razkrivajo bogato duhovno življenje in visoko izobrazbeno stopnjo krščanske skupnosti, v kateri je epitafor nastal.

Slika 20

Bronasto kadilnico so našli z iskalnikom kovin na območju še neraziskane poznoantične višinske naselbine na Šentjurskem hribu nad Tržiščem pri Mokronogu. Na zgornjem delu kadilnice so tri dimne odprtine, na vrhu sta ostala še dva člena verižice. Na stiku zgornje in spodnje polovice sta ohranjeni kovici za pritrditev zapirala, sestavljenega verjetno iz kljukice in ušesca. Podstavek manjka, na dnu je luknjica, kjer je bil pritrjen. Kadilnica ima ustrezno primerjavo v srebrni kroglasti kadilnici iz koptskega obdobja (verjetno iz 5. stoletja), ki jo hranijo v egiptovski zbirki muzeja v Louvru v Parizu. Kadilnica je liturgični predmet, v krščanske obrede so žganje kadila začeli uvajati okoli leta 400. Dim je prispodoba k bogu dvigajoče se molitve.

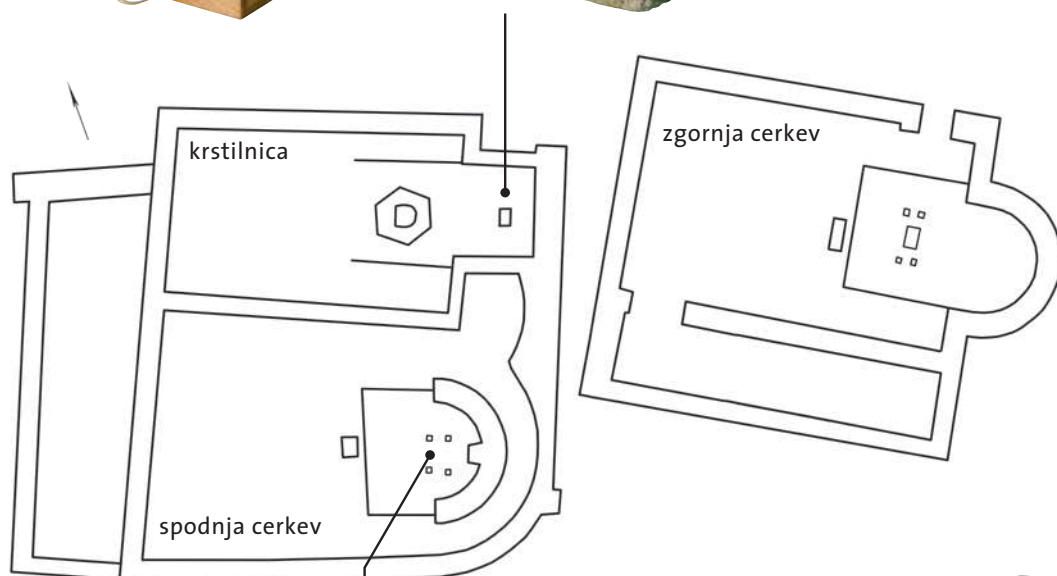

Slika 21

Na Šentjurskem hribu sta bila najdena tudi okova iz bronaste pločvine. Na enem je z iztolčenimi pikami izpisan Kristusov monogram s črkama alfo in omego, na drugem je napis VOTVM POSVIT (»Je dal zaobljubo«), nad njim pa trta z grozdi. Okova sta bila verjetno uporabljena za oblogo pri nekem zaobljubnem predmetu.

Kristusov monogram je značilno znamenje časa, ki ga je Avguštin imenoval *christiana tempora*, vinska trta pa simbol, ki izraža odnos med bogom in verniki: »Jaz sem trta, vi mladike«. Votivni napis ima v Sloveniji primerjavi na dveh svečnikih iz Rogoznice pri Ptuj, datiranih v 4. stoletje, kjer sta – v nasprotju s šentjurskim – zapisani tudi imeni darovalcev.

Slika 22
Kamnita skrinja (višina 16,5 cm) in rekonstruirani relikviarj iz krstilnice. Skrinjo in ostanke relikviarija hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu (Avstrija).

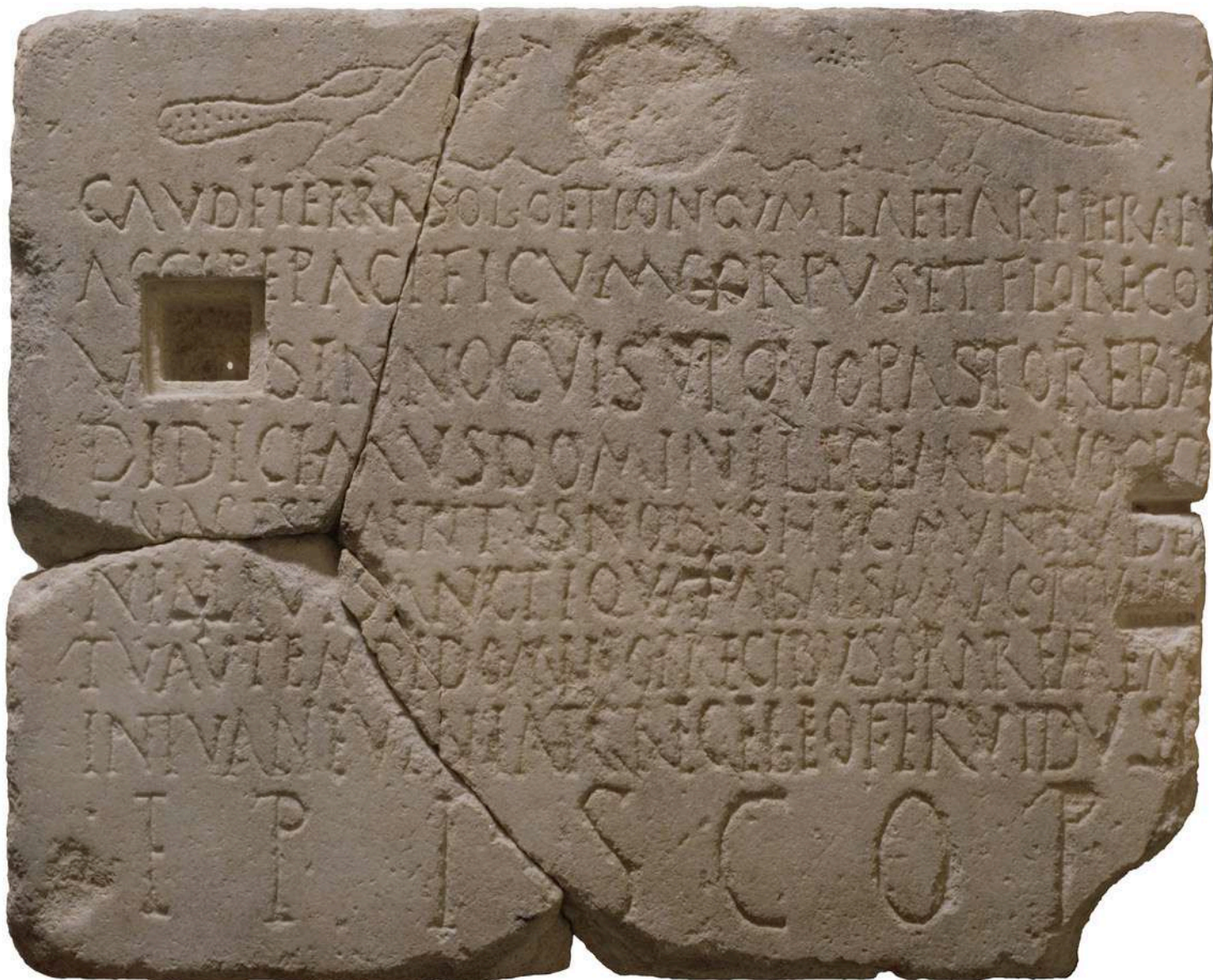

Slika 23
Tloris cerkva in krstilnice na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici (pozno 5. in 6. stoletje). Na risbi je v spodnji cerkvi označen prostor z ostanke oltarne mize, v krstilnici pa mesto, kjer so našli kamnito skrinjo z relikviarijem.

Slika 24
Ostanki spodnje cerkve z risarsko rekonstrukcijo oltarne mize. V risbo so vključeni najdeni ostanki mize, rob plošče in spodnja dela dveh stebričkov. Stebrički so stali v plitvih kvadratnih jamicah na kamnitih podnožjih, pritrjeni so bili z železnim klinom in zaliti s svincem.

Slika 25
Odlomki stebričkov in plošče oltarne mize ter okensko steklo iz spodnje cerkve.

*Gaude terra solo et longum laetare per aev[um],
Accipe pacificum corpus et flore co[r]ona
V[ati]s innocui, sub quo pastore b[e]a[t]o
Didicimus domini legem pia voce ca[n]te.
En age, si meritis nobis h[ab]ec munera de[dit],
Ne aliud sancti quam balsama corpus in[undent].
Tu autem de domino precibus orare mem[ento],
In tua ne veniat grege leo fervidus i[n]tro.
EPISCOP[us]*

Glasno veseli se, zemlja, radujte se tla skozi vekove,
Ako pokojnika blago teló vase sprejmeš in s cvetjem
Venčáš pastirja dobrotnega, ko smo pod njim zadobili
Dober postave gospodnje podúk in glasno oznanilo.
Eno le prosim: če dal nam je take darove zaslužno,
Naj samó balzam in drugega nič pomazili svetnika!
Ti pa, o spomni se!, Ti nam izmoli s prošnjo od Gospoda:
»In naj ne plane v to čredo rjoveči k nam lev, zver sovražna!«
EPISCOP[us]

(Prevod Jože Kastelic)

Slika 26

Epitaf škofa Gaudencija z akrostihom (pozno 5. in prva tretjina 6. stoletja). Napis z akrostihom slika zemeljsko poslanstvo Gaudencija, verjetno škofa v Celeji. Ploščo, ki je bila nekdanj vzidana v steno cerkve sv. Pavla pri Preboldu, hrani Pokrajinski muzej v Celju.

VSAKDANJE ŽIVLJENJE PRED 1500 LETI

Slika 27

Bronasta utež za tehtnico je ena najstarejših rimskodobnih najdb z Ajdovskega gradca. Izvira iz poznega 1. stoletja, uporabljali pa so jo dolgo. To dokazuje obrabljenost na več mestih. Najdena je bila v veliki hiši ob zgornji cerkvi. Oblikovana je kot poprsje deklice, oblečene v tuniko, z melonasto pričesko in ogrlico s polmesečastim obeskom okoli vratu.

Razvaline na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici so med bolj raziskanimi ostanki višinskih naselbin iz poznega 5. in 6. stoletja v Sloveniji. Vrh hriba je bil delno poseljen že v drugi polovici 4. in prvi polovici 5. stoletja, v poznem 5. stoletju pa je bila sezidana naselbina po enotnem načrtu. Na vrhu so stale cerkvi in krstilnica, na pobočjih okrog njih stanovaljske hiše, vse pa je obdajalo obzidje z obrambnimi stolpi.

Ob zgornji cerkvi sta stali zgradbi, ki sta bili verjetno tesno povezani s cerkvenim kompleksom. Prva je bila z več prostori največja in najudobnejša hiša v naselbini, druga, z enim

prostorom, pa je edina imela talno ogrevanje, tako da v hiši ni bilo dima.

Stavbe so bile zgrajene iz lomljencev in malte, za tlak so uporabili drobno kamenje, ga zalili z malto in površino zgladili. Strehe so bile krite s skodlami ali slamo, z nekaterih se je deževnica stekala v vodni zbiralnik. Vhodi so bili navadno za-varovani še z vetrolovom. Pri nekaterih hišah ob robu naselja so za eno steno uporabili kar obzidje.

Pokopališče je bilo ob poti zunaj obzidja, doslej je znanih 41 skeletnih grobov.

Predmeti, najdeni v razvalinah, pričajo o vsakdanjiku prebivalcev. Ohranilo se je nekaj nakita, deli noše in predmeti za osebno nego. Več je tudi ključev za zaklepanje vrat ali skrinj.

S poljedelstvom so povezani železni deli orodja, kot je lemež pluga. Večina živalskih kosti pripada domačim živalim, največ drobnici, precej je tudi kosti goveda, prašičev in perjadi. Čeprav je govejih kosti manj kot kosti drobnice, je glede na velikost živali moč sklepati, da so pojedli največ govedine. Kostmi divjih živali je malo, pripadajo srnjadi, divjim prašičem in zajcem, nekaj je tudi ribjih kosti.

Vreteno in številna vretenca dokazujejo, da so niti za tkanje pripravljali sami. Veliko je orodja, predvsem železnega, kot so noži, svedri, konice, rezilo za obdelavo lesa, in tudi kamnitih brusov. Med obrtmi je bila pomembna izdelava koščenih in roženih predmetov, predvsem glavnikov in vretenc, kot dokazujejo najdena surovina in polizdelki.

Žito so mleli z žrmljami, trša živila so trli v možnarju. Med posodo je največ loncev in skled domače izdelave, o vezeh z oddaljenimi kraji pričajo male amfore iz vzhodnega Sredozemlja. Posode s pečatnimi odtisi povezujejo naselbino tudi z Langobardi, in sicer v času njihovega kraljestva v zahodni Panonski nižini (526–568).

Slika 28

Verjetna podoba naselbine na Ajdovskem gradcu, pogled od severa. Pokopališče je bilo zunaj obzidja, ob poti, ki je vodila v naselje (strokovna predloga Timotej Knific, izdelava Luka Klemenc).

Slika 29

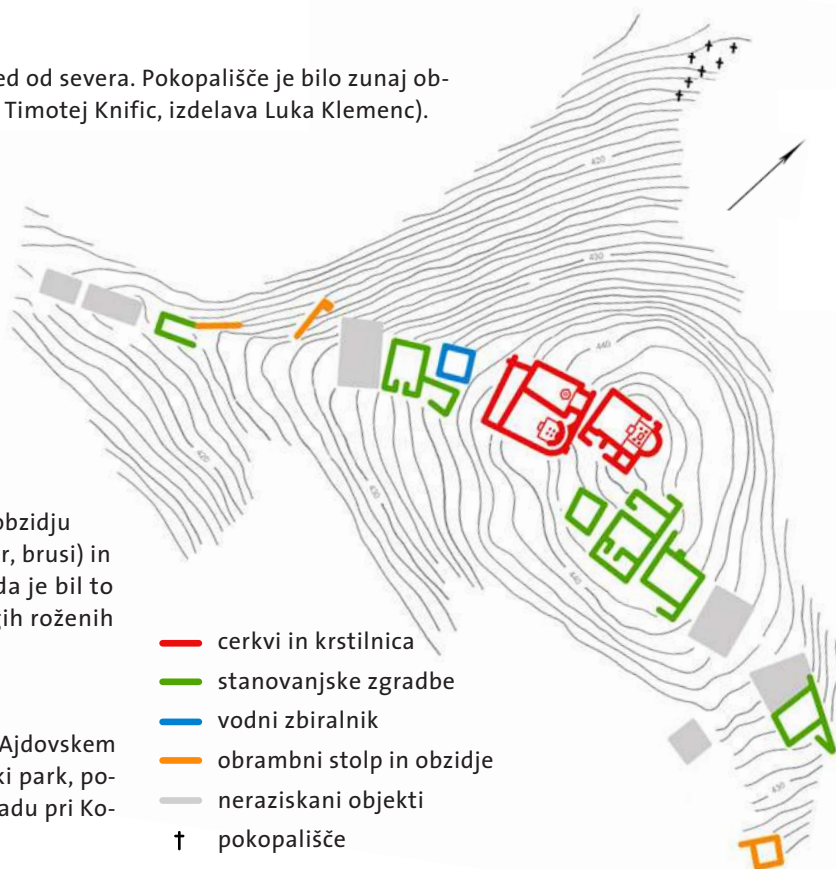
Tloris poznoantične naselbine na Ajdovskem gradcu nad Vranjem. Najdišče je znano že z začetka 19. stoletja, ko so domačini našli grob v kamniti skrinji. Prva arheološka izkopavanja so potekala v letih 1901–1905 (najdbe hrani Landesmuseum Joanneum v Gradcu v Avstriji), najobsežnejša, pod vodstvom arheologov iz Narodnega muzeja Slovenije, pa v letih 1970–1990.

Slika 30

Izkopavanje hiše s trikotnim prizidkom, postavljene ob obzidju v vzhodnem delu naselbine. Po orodju (žaga, šilo, sveder, brusi) in najdenem jelenjem rogu (sl. 34) je mogoče sklepati, da je bil to dom rokodelca, verjetno izdelovalca glavnikov in drugih roženih predmetov.

Slika 31

Konservirani zidovi poznoantične višinske naselbine na Ajdovskem gradcu nad Vranjem. Najdišče je urejeno kot arheološki park, podobno kot ostanki višinskih naselbin na Tonovcovem gradu pri Kobaridu, Ajdni nad Potoki in Rifniku pri Šentjurju.

Slika 32

Nakit in osebni predmeti z Ajdovskega gradca nad Vranjem: uhan s košarico, različne bronaste in srebrne okrasne igle, bronasta pinceta ter roževinasta pasna spona in glavnik.

Slika 33

Predmeti vsakdanje rabe iz naselbine: železno orodje, kamniti brusi, glinasta in koščena vretenca za prejo ter železna konica in ključa. Med orodjem so: lemež, to je rezilo pri lesenem plugu (levo), rezilo za izdelavo zaobljenih lesenih predmetov (desno) in žličasti sveder (v sredini).

Slika 34

Jelenji rog, odkrit v hiši s trikotnim prizidkom (sl. 30). Iz roževine so izdelovali glavnike in vretenca za prejo. Eno takšnih vretenc, narejeno s struženjem, se je ohranilo na dnu vodnega zbiralnika (sl. 43).

Slika 35

Možnar in spodnji del žrmelj.

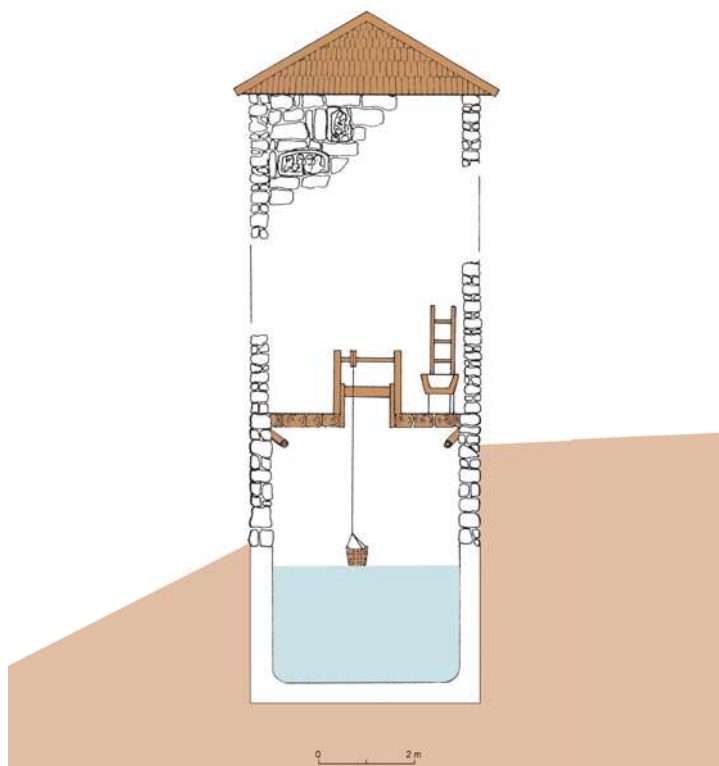
Slika 36

Lončeno posodje iz naselbine na Ajdovskem gradu lahko razdelimo v tri skupine: na romansko, vzhodnosredozemsko in germansko lončenino. Prevladuje groba kuhinjska lončenina, lonci, sklede in vrči. Take posode so z majhnimi razlikami izdelovali in uporabljali Romani na vzhodnoalpskem ozemlju in drugod. Zelo nenavadna sta prostoročno izdelana kroglasti in valjasti lonec (v sredini, leva in desna posoda): posodi je očitno naredil nekdo, ki lončarske obrti ni bil več. Morda se je moral ob koncu življenja v naselbini znajti sam, ker ni bilo nikogar več, ki bi obvladal izdelavo posod.

Veliko manj je lončenine, uvožene iz vzhodnega Sredozemlja. To so predvsem male amfore (*spatheia*), ki so bile v uporabi v 6. stoletju in prvi polovici 7. stoletja. V Sloveniji so jih našli v višinskih naselbinah, npr. na Križni gori pri Ložu, Korinjskem hribu nad Velikim Korinjem, Rifniku pri Šentjurju in Tonovcovem gradu pri Kobaridu, ter

v Kranju (*Carnium*) in Kopru (*Capris*). Njihova vsebina, olje ali vino, je morala biti dragocena, da so jih kljub majhni prostornini, okoli dva litra, pripeljali od tako daleč. Na Ajdovskem gradu so amfore dobro ohranjene. To kaže, da so bile v rabi do zadnjih dni naselbine. Z germanskim svetom je povezana lončenina, okrašena s pečatnimi odtisi. Na Ajdovskem gradu sta bili najdeni delno ohranjeni posodi, ki imata za to lončenino značilni obliki – kroglasta ročka in trebušasta steklenica (v sredini levo). Lončenina s pečatnimi odtisi je znana tudi z drugih slovenskih najdišč, iz Kranja, z Rifnika pri Šentjurju in Zidanega gabra nad Mihovim. Sorodna lončenina z najdišč iz zahodne Madžarske in severne Italije je opredeljena kot langobardska, njena razširjenost skupaj z določenimi vrstami nakita in orožja dokazuje preselitev Langobardov iz Panonije v Italijo.

VODNI ZBIRALNIK

V letih 1977–78 je bil raziskan vodni zbiralnik na Ajdovskem gradu nad Vranjem. Bil je do vrha zatrpan s kamenjem, na dnu je bila še vedno voda, približno 1,5 m visoko. V njej so se ohranili leseni predmeti in leseni deli stavbe, ki so padli v zbiralnik ob uničenju.

Odkriti so bili kosi strešne konstrukcije (tramovi, skodle, slemenska kapa) in deli ploščadi (lege, klini in pokrov zajemalne odprtine), večinoma iz hrastovega lesa. Na dnu so ležali še drugi leseni predmeti: lestev, majhno vedro, dna večjih veder, kolo vitla, vreteno in korito.

Bazen, v tlorisu velik 5,4 x 4,0 m, so vkopali 6 m globoko v skalno osnovo, zidane stene so bile debele 0,6 m in ometane z malto. V času uporabe je bil bazen popravljen in na novo ometan.

Kapnica iz zbiralnika je zagotavljala prebivalcem oskrbo z vodo za daljši čas. Zidano stavbo nad bazenom so lahko uporabljali tudi kot obrambni stolp, saj je stala na obzidju. Ostanke ostrejšja in tudi drugi kosi lesa so ožgani, zato lahko sklepamo, da je stavba na koncu pogorela.

Za konservatorsko-restavratorsko zaščito večine lesenih predmetov je bila leta 1981 uporabljena metoda prepajanja s polietilenglikolom, za korito pa leta 1999 metoda konserviranja s sladkorjem, ki se je tedaj uveljavila.

Slika 37

Risarska rekonstrukcija vodnega zbiralnika.

Slika 38

Leta 1891 je zgodovinar Simon Rutar zapisal: *V sredi gradišča nahaja se štirivoglat (5 x 4 m) zidan vodnjak, ki ima še sedaj vodo v sebi in se tudi pri največji suši nikoli ne posuši. Praviijo, da je zelo globok, ali nihče ne ve povedati, koliko metrov, ker je z ruševinami nasut.*

Do leta 1978 se stanje v »vodnjaku« ni spremenilo, šele med arheološkim raziskovanjem so vodo postopno izčrpali iz vodnega zbiralnika. Med različnimi lesenimi ostanki se je v vodi ohranilo tudi več tramov z ostrejšja.

Slika 39

Lesene najdbe na dnu vodnega zbiralnika: del slemenske kape, kratki plohi, obtesan kol, pokrov, lestev in obroč vedra. V zbiralnik sta padla tudi velika kosa tlaka iz malte in kamenja.

Slika 40

Leseno korito, odkrito med izkopavanjem leta 1978.

Slika 41

Veliko korito, ki je verjetno stalo na ploščadi zbiralnika, je bilo stesano iz hrastovega debla. Dolgo je 1,5 m in ima na dnu kvadratno odprtino za izpust vode. Pokrov iz hrastovine je sestavljen iz dveh debelih desk, ki ju povezujeta prečni letvi. Skozi eno desko je izvrtana luknja. Pokrov je ožgan, verjetno je zapiral več kot meter široko zajemalno odprtino na ploščadi. Lestev iz brezovine in leskovine, ohranjena v dolžini 2,35 m, je imela prvotno šest ali sedem klinov.

Slika 42

Veliko lesenih kosov iz vodnega zbiralnika pripada strešni konstrukciji. Poleg tramov so se ohranili kosi slemenskih kap in skodle. Slemenske kape so izdelali v obliki žlebov iz polovice debla, verjetno jelše. Z njimi so prekrili stike med strešnimi ploskvami, na ogrodje strehe so jih pritrdili z lesenimi klini. Skodle, deščice so iz hrastovine, so na koncih obžagane pravokotno ali poševno. Poševno prirezane skodle dokazujejo, da je bila streha na vodnem zbiralniku štirikapna.

Slika 43

V zbiralniku so našli več ostankov veder, predvsem dna iz lesa tise, jelše in jelke, ter obroč iz brinovega lesa, s katerim so bile povezane doge neke posode. Obod manjšega vedra (zgoraj) je bil izdolben iz sveže posekane topolovine, v utor na notranji strani je bilo vstavljeno dno iz jelovine. Ko se je les posušil in skrčil, je posoda tesnila. Pod zgornjim robom vedra sta izvrtani luknjici za ročaj ali vrvico. V vodni zbiralnik je padlo tudi roženo vretence, verjetno skupaj z lesenim vretenom za namotavanje spredene niti (najdena sta bila ločeno). Palica vretena je iz lesa rumenega dreva, njena površina je zglajena, vretence iz roževine je bilo narejeno s struženjem. Kolo vitla je izdelano iz brezovine (spodaj desno). Sodeč po obliki in sledih obrabe, je to zunanji del kolesa.

V BARBARKEM KRALJESTVU

NOVI IN NOVI OSVAJALCI

SREDI 6. STOLETJA JE GRŠKI ZGODOVINAR PROKOPIJ OPISAL VLADANJE VZHODNOGOTSKEGA KRALJA TEODERIK: *TEODERIK JE CESARJEV PREDLOG Z VESELIEM SPREJEL IN SE NAPOTIL V ITALIJO. ZA NJIM JE KRENILO NA POT VSE GOTSKO LJUDSTVO, NALOŽILI SO NA VOZOVE OTROKE IN ŽENE IN VSE IMETJE, KOLIKOR SO GA MOGLI VZETI S SABO ... ODOAKROVE ČETE SO SE JIM SKUŠALE POSTAVITI V BRAN, PA SO BILE V VEČ BITKAH PORAŽENE ... SOVRAŽNE VOJAKE, KI SO ŠE OSTALI PRI ŽIVLJENJU, JE TEODERIK PRIDOBIL ZASE IN POSLEJ NEOMEJENO VLADAL GOTOM IN ITALIKOM ... Z MOGOČNO ROKÓ JE SKRBEL ZA PRAVIČNOST, VAROVAL ZAKONE NA SOLIDNIH TEMELJIH IN ČVRSTO BRANIL DEŽELO PRED VPADI SOSEDNIH BARBAROV; NJEGOVA MODROST IN HRABROST STA SLOVELI DALEČ NAOBKROG TEODERIK JE VLADAL 37 LET IN JE ŠE OB SMRTI VZBUJAL VSEM SOVRAŽNIKOM GROZO IN TREPET, SVOJIM PODLOŽNIKOM PA GLOBOKO BOLEČINO.*

(VOJNA Z GOTI, I/1; POD JUSTINIJANOVIM ŽEZLOM, 1961, 92–93; PREVOD KAJETAN GANTAR)

PROKOPIJ IZ CEZAREJE JE OPISAL TUDI VOJAŠKE USPEHE BIZANTINSKEGA CESARJA JUSTINIJANA I.: *V NAŠEM VEKU JE BIL ROJEN CESAR JUSTINIJAN. DRŽAVO JE PREVZEL V NAJVEČJEM KAOSU IN RAZSULU, IN VENDAR JE RAZŠIRIL NJEN OBSEG, DVIGNIL NJEN UGLED IN Z NJENIH TAL IZGNAL BARBARE, KI SO JI ŽE DOLGO DELALI SILO ... OSVOJIL JE MNOGO PODROČIJ, KI SO SE PRED NJIM ŽE POVSEM ODTUJILA RIMSKI VLADAVINI, IN DAL SEZIDATI NEŠTETO MEST, KI JIH POPREJ SPLOH NI BILO ... RIMSKO OBLAST, KI SO JO OD VSEH STRANI OGROŽALE BARBARSKE HORDE, JE UČVRSTIL Z VELIKIM ŠTEVILOM VOJAKOV, IN S CELIM ZIDOM UTRJENIH POSTOJANK ZAVAROVAL DRŽAVNE MEJE.*

(ZGRADBE; POD JUSTINIJANOVIM ŽEZLOM, 1961, 325–326; PREVOD KAJETAN GANTAR)

Slika 44

Vzhodnogotski srebrnik, skovan med letoma 518 in 526. Na eni strani je monogram kralja Teoderika, na drugi podoba bizantinskega cesarja Justina I. Srebrnik v vrednosti četrtinske silikve so našli v Kranju.

Slika 45

Barbarska kraljestva v poznem 5. in 6. stoletju.

Val selitev se je po razpadu hunske države (454/455) umirjal, z državnoopravno ukinitvijo Zahodnega rimskega cesarstva leta 476 je postala Italija »obljubljena dežela«. Tja so se preselili Vzhodni Goti (Ostrogoti) in leta 493 ustanovili kraljestvo s središčem v Raveni. Ustalila so se tudi druga barbarska kraljestva: v Angliji jutsko in anglosaška, v Španiji zahodnogotsko, v Galiji frankovsko in burgundsko, v Panoniji langobardsko, v severni Afriki vandalsko.

Vzhodni Goti so se odpravili z Balkana v Italijo leta 488 pod vodstvom kralja Teoderika. Tja jih je usmeril vzhodnorimski cesar, da bi odvzeli oblast Odoakru, ki je v Italiji vladal od leta 476. Po dolgem pohodu vzdolž Donave in Drave in prek današnjega slovenskega ozemlja sta se avgusta 489 nasprotnika prvič spopadla pri mostu čez Sočo (*Pons Sonti*, današnje Majnice, severno od izliva Vipave). Zmaga je Teoderiku omogočila vstop v Italijo, popolno oblast pa je dobil leta 493.

Čeprav je Teoderik (489–526) vladal kot germanski kralj, je bila njegova dejanska oblast enaka oblasti rimskih cesarjev. Obdržal je temeljne ustanove rimske države in si prizadeval za zблиžanje gotskih in romanskih prebivalcev. Goti so prevzeli ključne položaje v vojski in državni upravi, Romani pa so prevladovali v gospodarstvu in civilni upravi. Obnovljeno je bilo tudi denarništvo, Teoderik in njegovi nasledniki so kovali zlatnike in srebnike s podobami bizantinskih vladarjev, sami pa so bili na kovancih predstavljeni z monogramom ali izpisanim imenom.

Vzhodna polovica rimskega imperija, kamor se je premaknilo težišče države, se je v tem obdobju spreminjala v mogočno bizantinsko cesarstvo. V času vladanja Justinijana I. (527–565) se je začela obnova rimske države, bizantinska vojska je leta 535 po kopnem in prek morja napadla vzhodnogotsko kraljestvo v Italiji in ga po dolgotrajni vojni leta 552 uničila. Oblasti nad celotno Italijo Bizanc ni dolgo obdržal, leta 568 so njen severni del osvojili Langobardi, ki so se tja preselili iz Panonske nižine.

Sredi teh dogajanj se je znašlo tudi zdajšnje slovensko ozemlje: najprej kot del vzhodnogotskega kraljestva (od leta 493 do približno 540), potem bizantinskega cesarstva (od okoli leta 540), a že kmalu so na to ozemlje posegli Langobardi, na vzhodni del iz panonskega kraljestva (546/548), na zahodnega pa po preselitvi v Italijo (568).

Slika 46

Potem ko se je okrog leta 540 končalo obdobje vzhodnogotske oblasti nad ozemljem na stičišču Italije in Ilirika, so tu krajši čas še delovale nekatere državne institucije v okviru bizantinskega cesarstva. O tem priča tudi svinčeni vladarski pečat (*bull*) z Zidanega gabra nad Mihovim (desno). Na eni strani pečata je upodobljeno poprsje cesarja Justinijana I., na drugi postava krilate Viktorije z vencema v rokah in križema ob straneh. Cesarjevo glavo z diademom obdaja nimb, golobradi obraz je upodobljen od spredaj, ohranjen je napis: ... STI ... ANVS PPAV. To je del daljšega napisa: *[D(ominus) n(oster) lu]sti[ni]anus p(er)p(etuus) Aug(ustus)* (»Naš gospod Justinijan, večni vladar«).

Z vladarskimi pečati so bile opremljene pošiljke cesarja ali njegovih predstavnikov. Pečati so varovali pisma in zavitke pred nepooblaščenim odpiranjem in dajali poslanim listinam uradno veljavo. Pečat z Zidanega gabra priča o stikih med podeželsko višinsko naselbino in prestolnim Konstantinoplom.

Upodobitve vladarjev na pečatih so pogosto podobne upodobitvam na sočasnih kovancih. Bronasti kovanec, kovan za cesarja Justinijana v letih 556–557, je bil tako kot pečat najden na Zidanem gabru nad Mihovim. Pečat in kovanec hrani zasebnik.

Slika 47

Obnovo denarnega gospodarstva dokazujejo številne novčne najdbe. V Sloveniji so na približno 15 najdiščih našli več kot 30 vzhodnogotskih kovancev, večinoma srebrnikov. Na območju poznoantične višinske naselbine na Puštalu nad Trnjem pri Škofji Loki so skupaj našli pet srebrnikov (četrtinskih silikev) iz zadnjega obdobja vzhodnogotske oblasti v teh krajih. Skovani so bili za dva vladarja: eden za kralja Teodata (534–536; zgoraj) in štirje za kralja Vitigisa (536–540). Zakopani ali izgubljeni so bili po letu 539. Novce hrani zasebnik.

ZLATI ČASI MESTA *CARNIUM*

V času vladavine Vzhodnih Gotov in Langobardov je doživelo razcvet mesto *Carnium* (danes Kranj), zgrajeno na naravno za-varovanem pomolu nad sotočjem Save in Kokre.

Mesto je prvič omenjeno v opisu sveta, znanem kot *Cosmographia*, ki ga je okrog leta 700 sestavil anonimni geograf iz Ravene. Mesto je stalo v deželi *Carneola*, imenovani tudi *patria Carnium*. Zapis o deželi je geograf verjetno povzel po dokumentu, ki je nastal za potrebe civilne uprave in obrambe v času vzhodnogotske države, v prvi polovici 6. stoletja.

V Karneoli geograf našteva 25 naselbin (*civitates*), *Carnium* (Karnij) je naveden na prvem mestu in je do zdaj edini identificiran. Geograf omenja tudi reko *Corcac*, verjetno Kokro, ki pri Kranju teče v slikoviti soteski. Ker je ime mesta prvo na seznamu in enako imenu dežele (*patria Carnium*), je očitno, da je bil Karnij v tem času pokrajinsko središče.

- cerkev in krstilnica
- kamniti stavbi
- lesene stavbe
- steklarska delavnica
- obzidje
- grobišči

Slika 48
Pogled na Kranj od jugovzhoda. Označena so območja poznoantičnih ostalin.

Slika 49

Srebrnik (četrtingska silikva) vzhodnogotskega kralja Atalarika, Teoderikovega vnuka in naslednika, ki je vladal med letoma 527 in 534, so našli na poznoantičnem grobišču pod Kranjem. Na eni strani je podoba bizantinskega cesarja Justinijana I., na drugi napis z ime-nom Atalarika: D(ominus) N(oster) ATHALARICUS RIX.

Slika 50

Noša Vzhodne Gotinje iz zgodnjega 6. stoletja je rekonstruirana po najdbi iz Dravelj. Bogata ženska si je zapenjala obleko s pozlačenima srebrnima okrasnima zaponkama, pas pa z okrašeno zaponko iz enake kovine. Nosila je zlat prstan z vloženimi granati, v tkano, s katero si je pokrivala glavo, so bile vtkane zlate niti. Obleka je prikazana po drugih zgledih, modro barvo so Goti verjetno pridobivali iz rastline silina (*Isatis tinctoria*), ki so jo imenovali *wizdila*.

Pomembnost Karnija potrjujejo tudi arheološki podatki. Na območju Kranja so odkrili ostanke poznoantičnega obzidja, zidanih hiš, cerkve in steklarske delavnice. Pričajo o gradbeni in obrtni dejavnosti staroselskih Romanov, večinskih prebivalcev mesta. Zidana naselbina je obsegala predvsem prostor na zahodni strani pomola, vzhodno od nje, na mestu današnje farne cerkve, je stala poznoantična cerkev z osmerokotno krstilnico.

Okrog zidane naselbine so bile razmeščene lesene hiše, ki so jih v svojem stavbarskem izročilu postavili germanski priseljenci. Na celotnem območju so našli poleg drugih predmetov tudi tri srebrnike vzhodnogotskih vladarjev, ki kažejo na sočasnost zidanih in lesenih hiš. Več vzhodnogotskih novcev so našli tudi na grobišču na savskem bregu pod mestom.

Tam je bilo odkritih okoli 720 grobov, največ v letih 1898–1905. Raziskave v letih 2003–2010 so z bogatimi najdbami še dodatno osvetlile »zlato dobo Karnija«. Kot je moč soditi po pridatkih, so bili tu pokopani staroselski Romani in germanski prebivalci mesta, Vzhodni Goti in Langobardi. Na mešano prebivalstvo v Karniju kaže tudi posebna skupina arheoloških najdb, sorodnih izdelkom iz merovinškega sveta, predvsem z naselitvenih območij Alamanov in Frankov.

Arheoloških najdb, ki bi jih lahko povezovali z vzhodnogotskim prebivalstvom, je razmeroma malo. Večinoma gre za nakit in dele ženske oprave. To so bile dolgo edine takšne najdbe z ozemlja današnje Slovenije, pozneje so jih našli tudi na Rifniku nad Šentjurjem, v Dravljah pri Ljubljani, v zadnjem času pa še v Mirnu ob Vipavi.

V Karniju je bila v langobardskem obdobju nameščena vojaška posadka. Nekateri vojščaki so bili oboroženi z dolgimi meči, drugi z bojnimi noži, loki, sulicami in kopji, zelo redko s sekiro. Posebnost med kranjskimi najdbami je rožen glavnik, na katerem je upodobljen spopad dveh konjenikov, oboroženih z mečema. Vojščaki so se varovali s ščiti in oklepi; dva železna lamelna oklepa so našli ob mestnem obzidju. Posamezni ostanki oklepov in kosi orožja iz tega časa so znani tudi z drugih najdišč v Sloveniji.

K osebni opremini premožnejših so sodili tudi raznovrstni pasovi, včasih se v grobovih najdejo tudi tehtnice, s katerimi so lahko preverjali težo dragocenih kovin ali denarja.

Langobardi, katerih navzočnost je z arheološkimi najdbami dokazana za drugo polovico 6. stoletja, so Karnij na začetku 7. stoletja zapustili. Na zahodu, v Vipavski dolini in Goriški ravnini, so ostali še dolgo v 7. stoletju, kot je mogoče sklepati po najdbah iz Bilj in Solkana. To ozemlje je bilo tedaj del langobardskega kraljestva v Italiji.

Slika 51

Značilno germansko orožje v obdobju preseljevanja ljudstev (5. in 6. stoletje) je bil dolgi dvorezni meč (*spatha*). V Kranju so odkrili osem grobov vojščakov, oboroženih z meči. Ročaji treh mečev so se končali z bronastim gumbom v obliki trapeza in pripadajo najbolj razširjeni vrsti evropskih mečev v drugi polovici 6. stoletja. Pri teh je bilo rezilo pogosto skovano v tehniki damasciranja. Tako je bil

narejen tudi meč iz Kranja, ki so ga našli skupaj z zlatarsko tehtnico (sl. 55). Vojščak je bil lahko oborožen še s sulico in ščitom, s kompletom orožja, ki je bil v panonskem obdobju Langobardov značilen za stan oborožencev, imenovanih (*h*)*arimanni*. Vojščaki z mečem so bili pogosto oboroženi tudi z lokom in puščicami, ki so jih hranili v tulu z železnim kavljem.

Slika 52

Na roženem glavniku iz Kranja je prikazan spopad dveh konjenikov (motiv je poudarjen z barvama). Na slabše ohranjeni strani si stojita nasproti v bojnem položaju jezdeca, ki vihtita dolga meča z jasno izrisanima trikotnima glavičema; telo si varujeta z okroglima ščitoma. Za vojščakom na levi je vrisano zvezdasto znamenje. Na drugi strani glavnika je upodobljen vojščak z visoko dvignjenim mečem v desnici, njegov konj stoji ob njem. Nasproti jima stoji nasprotnikov konj brez jezdeca, naokrog ležijo deli človeškega telesa. Skupini se približujejo živali, še najbolj podobne volkovom.

KONJENIŠKI SPOPAD Z MEČEM

MOTIV DVOBOJA JE BIL V TEDANJI VOJAŠKI DRUŽBI PRILJUBLJEN. PAVEL DIAKON, PISEC ZGODOVINE LANGOBARDOV, JE OPISAL SPOPAD, V KATEREM JE ZMAGAL MLADI ALBOIN, POZNEJŠI LEGENDARNI KRALJ, KI JE LETA 568 POPELJAL LANGOBARDE IZ PANONIJE V ITALIJO: *MED GEPIDI IN LANGOBARDI JE SLEDNJIČ IZBRUHNIL PREPIR, KI SE JE ŽE DOLGO PRIPRAVLJAL, IN OBE STRANI STA PRIPRAVLJALI VOJNO. KO SO SE SPOPADLI IN STA SE OBE VOJSKI HRABRO BORILI IN SE NOBENA DRUGI NI UMAKNILA, SE JE ZGODILO, DA STA SE SREDI BOJA SPOPADLA ALBOIN, SIN AUDIONA, IN TURISMODUS, SIN TURISINDOV. TEGA JE ALBOIN Z MEČEM PREBODEL, TAKO DA JE PADEL S KONJA, IN GA UBIL. KO SO GEPIDI VIDELI, DA JE PADEL SIN KRALJA, KI JE POGLAVITNO POVZROČIL VOJNO, SO ZGUBILI POGUM IN ZAČELI BEŽATI.*

(PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, 1, 23; PREVOD FRAN BRADAČ, BOGO GRAFENAUER IN KAJETAN GANTAR)

SODOBNI LOKOSTRELCI

O NOvem NAČINU BOJEVANJA PIŠE SREDI 6. STOLETJA PROKOPIJ IZ CEZAREJE, AVTOR ZGODOVINE VOJSKÁ: *NASPROTNO PA GREDO SODOBNI LOKOSTRELCI V BOJ OPREMLJENI S ŠČITI IN OBUTI V GOLENKE, KI JIM SEGAJO DO KOLEN. OB DESNEM BOKU JIM VISIJO STRELICE, OB LEVEM MEČ. NEKATERI NOSIJO POLEG TEGA S SABO ŠE KOPJE, NA RAMENIH PA MAJHEN ŠČIT BREZ ROČAJA, KI JIM KRIJE VRAT IN OBRAZ. VSI SO BOLJ ALI MANJ IZURJENI JEZDECI IN ZNAJO MED NAGLIM DIROM PROŽITI PUŠČICE NA LEVO IN DESNO IN SO ZMOŽNI USTRELITI ZASLEDUJOČE IN BEŽEČE SOVRAŽNIKE. TETIVO NAPENJAJO IZPRED SVOJEGA OBRAZA V SMER, KI JE NASPROTNA DESNEMU UŠESU; PUŠČICO IZPROŽIJO S TAKŠNO SILO, DA ZADETEGA DOLETI NEIZBEŽNA SMRT IN DA NJENEGA PRITISKA NE MORE ZADRŽATI NITI ŠČIT NITI OKLEP.*

(VOJNA S PERZIJC, 1; POD JUSTINIJANOVIM ŽEZLOM, 1961, 34; PREVOD KAJETAN GANTAR)

Slika 53

Nekateri kosi germanskega orožja so v Slovenji redke najdbe, na primer frankovsko kopje, imenovano ango (v sredini). Pomembnejši vojščaki so si telo zavarovali z lamelnim oklepom, deli okleпов so znani iz Kranja in iz razvalin nekaterih višinskih naselbin. Lokostrelci so uporabljali za prebijanje takšnih okleпов posebne puščice, ki so verjetno imele trikrilne osti s piramidastim vrhom.

Slika 54

Pomemben del tako moške kot ženske opreme so bili pasovi. Moški pasovi, predvsem vojaški, so imeli več kovinskih delov. Pokositreno bronasto garnituro sestavljajo: dvojna spona, pravokotni okov za pritrditev čezramenskega jermena na hrbtu in pet okovov s pravokotnimi zankami za obešanje različnih predmetov. Železni deli pasu, kot je dvojna spona, so bili pogosto okrašeni z vstavljenimi srebrnimi nitmi. Na pas je bila lahko pritrjena tudi torbica s kovinskim okovom, v njej so hranili drobne predmete, kot so kresilo, nožič, šilo (zgoraj).

Slika 55

Obnova denarnega gospodarstva je povečala vrednost dragocenim kovinam. Tehtnica, ki so jo našli v grobu vojščaka z mečem v Kranju, je bila primerna za tehtanje kovancev in manjših zlatarskih izdelkov. Ob tehtnici je ležala drobna svinčena utež, zdaj težka 2,7 grama.

Slika 56
Grob vojščaka z mečem iz Solkana (druga četrtina 7. stoletja) so odkrili med raziskavami leta 1980.

ZUNANJOST LANGOBARDOV

TAM SI JE OMENJENA KRALJICA (TEUDELINDA) POSTAVILA TUDI PALAČO IN DALA V NJEJ NASLIKATI NEKAJ IZ ZGODOVINE LANGOBARDOV. TE SLIKE JASNO KAŽEJO, KAKO SO SI LANGOBARDI TAKRAT DAJALI STRIČI LASE IN KAKŠNA JE BILA NJIHOVA OBLEKA IN KAKŠNA ZUNANJOST. TILNIK IN ZADNJI DEL GLAVE SO SI NAMREČ OBRILI DO GOLEGA, SPREDNJI LASJE PA SO JIM VISELI DO UST IN SO JIH RAZDELILI NA OBE STRANI ČELA S PREČO. NJIHOVA OBLEKA JE BILA OHLAPNA IN PONAJVEČ PLATNENA, KAKRŠNO NAVADNO NOSIJO ANGLOSAKSI; OBROBLJENA JE BILA S ŠIROKIMI ROBOVI RAZLIČNE BARVE. ČEVLJI SO JIM BILI ODPRTI SKORAJ DO VRHA PALCA IN SO JIH DRŽALI SEM IN TJA VPLETENI JERMENI. POZNEJE PA SO ZAČELI NOSITI GOLENICE, ČEZ KATERE SO PRI JEŽI OBLAČILI IZ VOLNE PLETENE NOGAVICE. TO PA SO VZELI PO OBIČAJU RIMLIJANOV.

(PAULUS DIACONUS, HISTORIA LANGOBARDORUM, 4, 22; PREVOD FRAN BRADAČ, BOGO GRAFENAUER IN KAJETAN GANTAR)

Slika 57
Oprava langobardskega vojščaka je rekonstruirana po najdbah iz Solkana. Poleg meča so našli okove pasu za obleko in okove pasu za obešanje meča. Vsi so okrašeni v t. i. živalskem slogu, s srebrnimi in medeninastimi nitmi, vstavljenimi v železno osnovo. Ščit je rekonstruiran po primerku iz Bilj. Vzor za obleko in videz vojščaka pa so bile sočasne upodobitve in podatki langobardskega zgodovinarja Pavla Diakona.

PRESTIŽ IN ČAR GERMANSKEGA SVETA

Noša in nakit prebivalcev Karnija sta bila raznovrstna in bogata. Kot je moč soditi po arheoloških najdbah, je bilo ob oborožencih visokega stanu precej premožnih žensk, večino ma germanskega rodu, in njihovih otrok, ki so se krasili z dragocenim nakitom in opravo, pa tudi veliko domnevno siromašnejših pripadnikov skupnosti, pokopanih le z orodjem ali drobnimi osebnimi predmeti.

Zlate in srebrne izdelke, narejene v zgodnjebizantinskih delavnicah, so nosili staroselski Romani in tudi Germani. Germani so s seboj prinesli svojo značilno modo, krašenje z žlahtnim kamenjem in globokim vrezovanjem različnih likov.

V zlato ali pozlačeno površino so vstavljali okrasne kamne, najpogosteje almandine, različke granata. Kamne so obrusili polkroglasto, kot za pasni sponi, značilni za vzhodnogotsko žensko nošo (sl. 59), ali plosko, kot za zaponko v obliki rozete (sl. 60, levo spodaj), ki jo lahko primerjamo s številnimi na alamansko-frankovskem ozemlju.

Na nakitu so globoko vrezani različni vzorci (vitice, trikotniki, meander) in komaj prepoznavni živalski liki. Okrasni motivi so obrobljeni s pasovi drobnih trikotnikov, zapolnjenih s črnkasto kovinsko mešanico (*niello*). Zelo pogost je nakit v podobi ujed, predvsem njihovih krivokljunih glav, na primer priljubljene zaponke v obliki črke S, ki jih pripisujejo Langobardkam.

Germanke so pogosto nosile pisane ogrlice iz steklenih jagod. Na pasu so imele obešene posamične velike jagode iz jantarja, kalcedona ali stekla; razlagajo jih kot magične priveske.

V Kranju so našli tudi veliko roženih glavnikov. Ti so eden najpogostejših pridatkov v grobovih. Nekateri predmeti, na primer steklen pivski rog, pasna spona z obročem iz gorskega kristala, par bronastih ključev in »nomadsko« ogleдалo, pa so ekskluzivni, najdeni le v enem primerku.

Slika 58

Med zlatim nakitom prebivalcev Karnija je več prstanov in igel, pogoste najdbe so tudi zlate niti (zgoraj), ostanki tančic, s katerimi so si bogate ženske pokrivalo glavo in ramena (sl. 50). Tkanino, pretkano z zlatimi nitmi (*ars barbaricaria*), so izdelovali v bizantinskih delavnicah za barbarske kupce. Njihovemu okusu je prilagojen tudi okras z granati na zlati igli.

Veliko je izdelkov iz srebra. V drugi polovici 6. stoletja so bile zelo razširjene pasne spones s ščitasto oblikovanim trnom: poleg ovalnih spon so v Kranju našli več kot deset pasnih spon z razčlenjeno ploščico (zgornja vrsta). Takšne spones so bile priljubljene predvsem v sredozemskem svetu. H germanski ženski noši sodijo členi dolgega traku (spodaj levo), ki je skupaj z osebnimi predmeti lastnice visel z njenega pasu, in pozlačen jezičast zaključek, ki je bil pritrjen na koncu jermenja pri obuvalu.

Ob predmetih, ki jih povezujemo z germanskimi prebivalci Karnija, je veliko tistih, ki jih pripisujemo staroselskim Romanom. Podobne predmete so našli tudi drugod v Sloveniji, predvsem v razvalinah višinskih naselbin in na grobiščih tamkajšnjih prebivalcev. Najdišč z germanskimi najdbami (sl. 67) je sicer v Sloveniji precej manj, kot je višinskih naselbin, kamor so se zatekli staroselci (sl. 9).

Slika 59

Med najdbami, ki pripadajo vzhodnogotski ženski noši, sta posebnost veliki pasni sponi iz Kranja. Pozlačeni sponi sta okrašeni z granati. Za ta priljubljeni način okraševanja so pri predmetih s slovenskih najdišč, kot so pokazale analize, uporabljali granate, ki izvirajo iz Indije ali s Cejlona.

Slika 60

Okrasne zaponke so najbolj prepoznavni predmeti germanske ženske noše. Za 6. stoletje so značilne srebrne ulite zaponke z vrezanim okrasom, vstavljenimi poldragimi kamni in pozlačeno površino. Nekatere zaponke iz Kranja so bile okrašene tudi s pasovi iz drobnih trikotnikov v tehniki *niello*, na primer zaponka z rogli in zaponka z okrasnimi kamni na obrobju (obe zgoraj). Zaponke so različnih oblik, posamezne vrste so uporabljali na različnih območjih. Na podlagi časovne opredelitve in prevladujoče razširjenosti posameznih vrst zaponk je njihov izvor mogoče povezovati z različnimi etničnimi skupnostmi. Z zahodnoevropskim svetom prve polovice 6. stoletja so med kranjskimi najdbami povezane predvsem okrogle zaponke, zaponke v podobi ptice in nekatere zaponke z rogli.

Langobardom je mogoče pripisati okrasne zaponke v obliki črke S. V številnih različicah in navadno v paru so jih našli na njihovem obdonavskem in panonskem ozemlju, pogosto tudi v Italiji, redkeje so takšne zaponke na merovinških najdiščih v srednji in zahodni Evropi. V Sloveniji so jih na osmih najdiščih našli 58, od tega 47 v Kranju.

Nekaj zaponk iz Kranja je mogoče povezati s Turingijci, sprva zavzniki vzhodnogotskega kralja Teoderika, sredi 6. stoletja pa podložniki Frankov. Ena takšnih je zaponka s ptičjima glavama na enem in masko na drugem koncu, ki je skupaj z okroglima zaponkama krasila deklico imenitnega rodu (sl. 61).

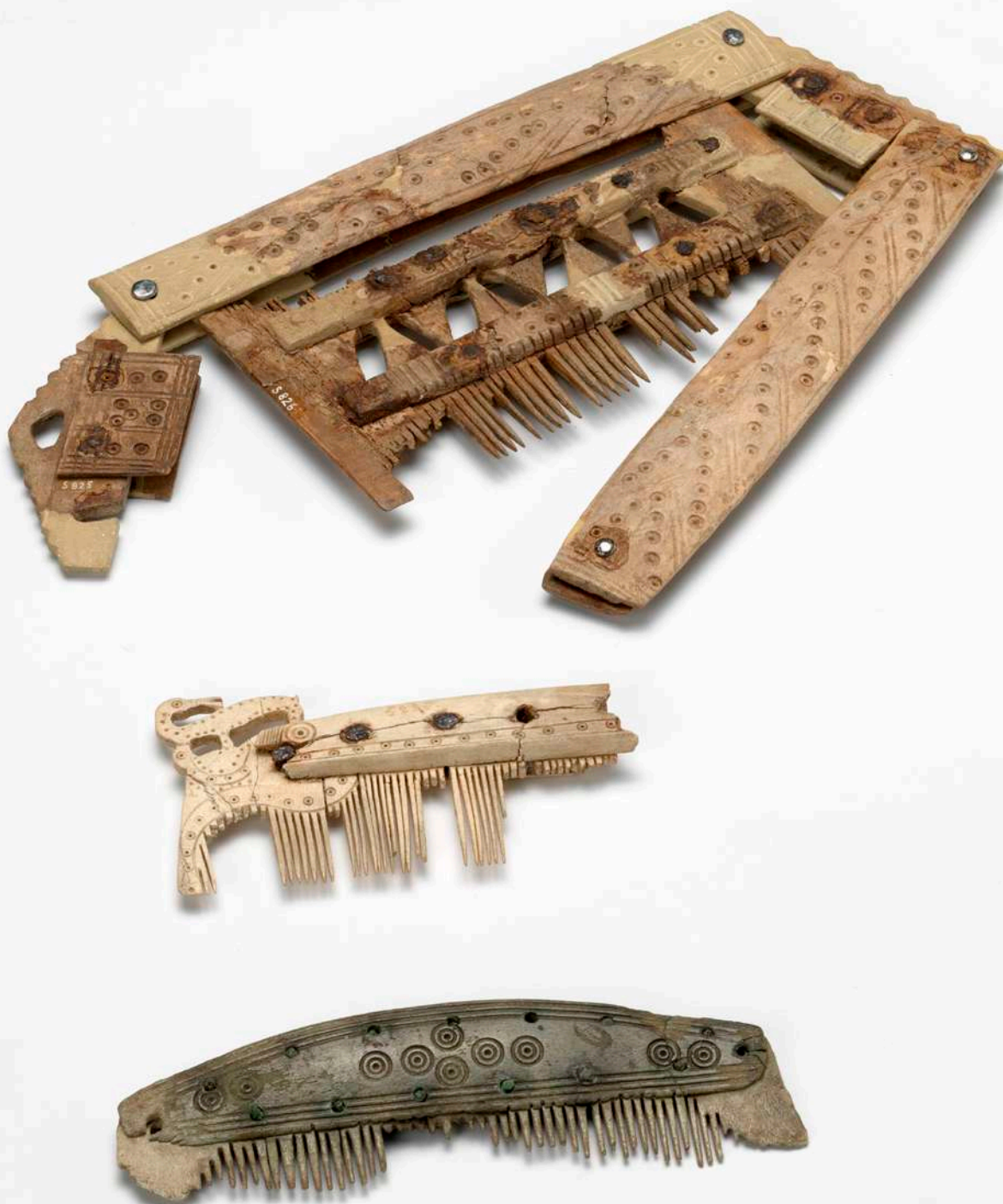
Slika 61

Najdbe iz groba deklice iz Karnija. Najdragocenejši predmet je bila ogrlica iz jagod *millefiori* (1). Takšne ogrlice so bile v 6. stoletju zelo priljubljen in razširjen nakit v germanski Evropi. Obleko si je deklica zapenjala s pozlačenima srebrnima zaponkama z vrezanim okrasom v t. i. živalskem slogu in z vstavljeni granati (4, 5), na pasu je nosila pozlačeno srebrno zaponko (3). S pasu sta ji visela trakova, sestavljena iz kratkih jermenov, ki so jih povezovali srebrni ploščati členi (8); na koncu enega od trakov sta bili obešeni veliki jagodi (2). Pas je spenjala bronasta pasna spona (6), nanj je bil pripet železen nožič (7).

Slika 62

Ogrlice, ki so jih nosile prebivalke Karnija, so bile iz steklenih in jantarnih jagod. Med steklenimi so pogoste jagode, narejene v steklarski tehniki *millefiori*, s katero se izoblikujejo okrasni vzorci, ki spominjajo na cvetove (spodnja ogrlica). Velike jagode iz stekla in jantarja (v sredini) ter kamna, predvsem kalcedona (spodaj), so bile pogosto obešene na trakove, ki so viseli s pasov. Premožnejše ženske so s takšnimi jagodami simbolno nadomestile sicer običajna vretenca za prejo iz žgane gline.

Slika 63

Med številnimi glavniki iz Kranja je največ preprostih glavnikov z eno ali dvema vrstama zobcev. Nekaj pa je izjemnih, kot so glavnik s prizorom dvoboja konjenikov (sl. 52), figuralno okrašeni glavnik z izrezljano živaljo, ki stoji nad ptičem, in umetelno sestavljeni glavnik v etuiju.

Slika 64

Veliko predmetov s kranjskega grobišča, izkopanih na začetku 20. stoletja, hranijo v Naravoslovnem muzeju na Dunaju. Med njimi so tudi redke najdbe, kot sta steklen pivski rog in pasna spona z obročem iz gorskega kristala.

Stekleni pivski rogovi so bili od konca 3. do 7. stoletja razširjeni od Anglije prek Porenja do Italije. Rog iz Kranja so verjetno naredili v Porenju in je datiran v drugo polovico 6. stoletja.

Pasne spone z obročem iz gorskega kristala so izdelovali v sredozemskih delavnicah, v 6. stoletju so se razširile tudi med Germani. Različni amuleti iz gorskega kristala so bili v poznoantičnem obdobju zelo priljubljeni. Pesnitev *Lithika*, verjetno iz 4. stoletja, opisuje magično moč kamnov in njihove zdravilne lastnosti: gorskemu kristalu pripisuje, da v stiku s telesom v območju ledvic bolnim rešuje življenje.

Slika 65

Redkost med kranjskimi najdbami sta bronasta ključa. V rimskem svetu je bilo prilaganje ključev v grobove običajno in, kot kažejo najdbe iz časa preseljevanja ljudstev, so navado prevzeli tudi Germani. Ključje najdemo predvsem v grobovih deklic in odraslih žensk, pripisujejo jim stvarno uporabo (zaklepanje skrinj, vrat), a tudi simbolni pomen (znamenje hišne gospodarice) in čarovne moči (zagotavljanje rasti in rodnosti).

Tudi »nomadsko« ogleдалo je v Kranju osamljena najdba. Takšna ogledala so začeli izdelovati Sarmati po kitajskih zgledih, s selitvami Hunov in njim pridruženih Sarmatov, Alanov in vzhodnih Germanov so se razširila tudi v Evropo. V modi so bila predvsem v 5. stoletju, takšni primerki, kot je kranjski, z zvezdastim okrasom, pa so se ohranili še v 6. stoletju.

Slika 66

V Kranju so našli precej predmetov, ki jih pripisujemo romanskim prebivalcem: uhani s kocko in košarico, okrasne igle, prstani, zapestnice z odebeljenimi konci, prstani z vrezanim križem, pincete in različne okrasne zaponke, po navadi okrašene vrezanimi krožci s piko v sredini. Nekatere od njih po obliki posnemajo germanske zaponke. Oljenka iz žgane gline je do zdaj edina takšna najdba v grobu; prilaganje svetilke umrlemu je značilno za rimski pogrebni obred.

Slika 67

Najdišča z germanskimi najdbami iz 6. in z začetka 7. stoletja v Sloveniji.

